monumentele patriei noastre

CETĂȚI DACICE DIN MOLDOVA

NICOLAE GOSTAR

MONUMENTELE
P A T R I E I
N O A S T R E

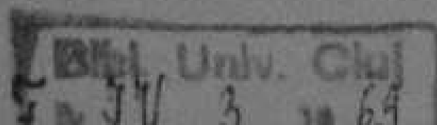
Fotografiile:
[illegible]

Pe coperta: [illegible] de la [illegible]

NICOLAE GOSTAR

CETĂȚI DACICE DIN MOLDOVA

EDITURA MERIDIANE
București, 1969

Redactor: PETRE LUPAN
Tehnoredactor: ION IVAŞCU

Dat la cules 12.08.1968. Bun de tipar 14.11.1968. Apărut 1968. Tiraj 2500+140 ex. broşate. Hîrtie tipar înalt tip A. de 80 g/m². Ft. 16/610×860. Coli ed. 4,13. Coli de tipar 2,75. Comanda 2725. Planşe tipo 12 A. nr. 5641. C. Z. pentru bibliotecile mari 72. C. Z. pentru bibliotecile mici 72—902.6.

Intreprinderea poligrafică Sibiu, str. N. Bălcescu 17,
Republica Socialistă România
Comanda nr. 186

INTRODUCERE

Cînd vorbim despre *cetățile dacice din Moldova*, ne referim la așezările puternic întărite din sec. I î.e.n. — I e.n., care au depășit faza fortificațiilor primitive din lemn și pămînt. Ne referim deci la cetățile din Moldova contemporane cetăților dacice cu ziduri de piatră de pe teritoriul Transilvaniei, în special cele descoperite în masivul muntos din apropiere de localitatea Orăștie (județul Hunedoara). Este vorba deci de adevărate cetăți, care își merită pe deplin acest nume, situate în regiunile sau în masivele muntoase și pe înălțimi greu accesibile. Ele sînt întărite cu ziduri puternice și turnuri de piatră, prevăzute uneori cu sanctuare de piatră. Asemenea cetăți, atît de binecunoscute acum în Transilvania, mai ales în urma monografiilor publicate de către acad. C. Daicoviciu — conducătorul lucrărilor de cercetare a lor — nimic nu ne îndreptățea să presupunem că ar fi existat și pe teritoriul Moldovei. De abia în urma recentelor cercetări s-a putut arăta că asemenea cetăți dacice, construite într-o tehnică mult avansată decît în perioada anterioară, au existat și la răsărit de Carpați, mai precis în regiunea de munte a Moldovei.

În general, așezările dacice din Moldova, care să dateze din sec. I î.e.n.—I e.n., adică din vremea cînd cultura și puterea politică a dacilor au ajuns la apogeu, au fost destul de puțin cercetate în mod mai temeinic. Singura așezare care în trecut s-a bucurat de o mai mare atenție din partea arheologilor, a fost așezarea daco-getică de la Poiana (județul Galați), de pe valea Siretului, care, în urma cercetărilor prof. Radu Vulpe și Ecaterina Vulpe a dat cele mai bune rezultate, atît în ceea ce privește bogăția materialului muzeistic, cît și din punct de vedere arheologic și numismatic. Așezarea daco-getică de la Poiana, deși foarte intens locuită în sec. I î.e.n. — I e.n., și într-o anumită perioadă fortificată printr-un val de pămînt, este totuși mai curînd o importantă așezare cu caracter gospodăresc și civil, decît o cetate în sensul adevărat al cuvîntului.

Descoperirea cetăţilor dacice din Moldova aparţine unei perioade relativ recentă. Despre existenţa lor, ca simple aşezări cu urme din epoca dacică, fără să li se cunoască însă adevăratul caracter, se ştia mai demult. Astfel, în anul 1904, cu ocazia construirii Parcului „Nicu Albu" (acum „Parcul Gospodinelor") şi a unui restaurant pe dealul *Cozla* de la Piatra-Neamţ, se menţionează descoperirea unor obiecte de interes arheologic şi a unor „urme de zid". Obiectele aflate cu această ocazie — cît şi cele găsite ulterior, cînd unii dintre profesorii şi intelectualii din Piatra-Neamţ au prins interes pentru asemenea relicve — au fost păstrate multă vreme în colecţia Liceului „Petru Rareş", dar care apoi, nu ştim datorită căror nefericite împrejurări, ele s-au risipit fără nici o urmă. În anul 1938, cunoscutul arheolog Constantin Mătasă a întreprins pe dealul Cozla cîteva sondaje, care au dat cele mai bune rezultate în recoltarea materialului ceramic dacic. De-abia în 1957, săpături de oarecare amploare, acolo unde se mai puteau face în urma atîtor distrugeri, a întreprins Institutul de istorie şi arheologie din Iaşi, în colaborare cu Muzeul din Piatra-Neamţ. Scopul acestor săpături a fost lămurirea situaţiei stratigrafice de pe dealul Cozla şi datarea mai precisă a locuirii dacice de aici.

Cele mai importante cercetări, cu rezultate remarcabile, au fost însă efectuate prin sondajele şi săpăturile de pe înălţimea *Bîtca Doamnei*, tot în apropiere de Piatra-Neamţ. Această însemnată aşezare, una dintre cele mai reprezentative cetăţi dacice din Moldova, este tot descoperirea neobositului cercetător şi arheolog de la Piatra-Neamţ, Constantin Mătasă, acum în vîrstă de peste 90 de ani. Acest vrednic intelectual şi om de cultură moldovean, care a făcut atîta cinste arheologiei româneşti, a efectuat cele mai de seamă descoperiri în judeţul Neamţ. Prin numeroase cercetări de suprafaţă, sondaje, uneori chiar săpături şi publicarea unor articole, a făcut cunoscute numeroase staţiuni din epoca neolitică, epoca bronzului, epoca dacică, din vremea migraţiilor popoarelor şi din feudalism, aducînd o importantă contribuţie la cunoaşterea trecutului municipiului Piatra-Neamţ şi a judeţului Neamţ. A organizat unul dintre cele mai valoroase muzee din Moldova, unde, în special epoca neolitică (cultura Cucuteni) şi epoca dacică pe cuprinsul judeţului Neamţ, sînt dintre cele mai bine prezentate.

Primele cercetări pe înălţimea Bîtca Doamnei au început în anul 1928, cînd Constantin Mătasă, la îndemnul lui Ion Andrieşescu, întreprinde cîteva sondaje care, însă, pînă în 1938, n-au dat rezultate îndeajuns de mulţumitoare. În anul 1950, condus

CETATEA DACICĂ DE LA PIATRA NEAMȚ - BÎTCA DOAMNEI

Legendă:

- Palisada
- Zidul cetății
- Drumul antic
- Locuințe
- Vatră
- Cuptor pentru ceramică
- Tamburi
- Terase
- Curbe de nivel

Turn

de C. Mătasă, am vizitat şi noi această înălţime şi, de pe atunci, părerea noastră a fost că la Bîtca Doamnei există o fortificaţie dacică şi care, după aspectul terenului, prezintă asemănări cu cetăţile dacice din Munţii Orăştiei. În 1954, acad. C. Daicoviciu, solicitat de C. Mătasă, face o vizită la Bîtca Doamnei, cu care ocazie şi-a exprimat părerea că aici este vorba despre o cetate dacică fortificată artificial. O dată cu primele săpături ample, întreprinse în anul 1957, continuate apoi şi în anul următor, au fost dezvelite cîteva terase, în special terasa IV-vest — de unde s-a recoltat un bogat şi interesant material arheologic — şi porţiunea de pe culme, dintre platou şi terasa I-sud. Cercetările au fost reluate în anul 1961, sub conducerea noastră, şi ele au continuat, cu o singură întrerupere de doi ani, pînă în anul 1967. La săpăturile din ultimii ani, care au dat cele mai importante rezultate, s-a lucrat într-o bună înţelegere şi colaborare cu cercetătorii Muzeului din Piatra-Neamţ şi cu cercetători din Iaşi, Suceava şi Bacău, cărora le adresăm mulţumirile noastre şi pe această cale pentru munca lor, fără de care nu ar fi fost posibilă redactarea acestei lucrări.

Mai putem considera ca fiind o cetăţuie dacică cea descoperită pe dealul *Titelca* din dreapta Trotuşului, în apropiere de Tîrgu-Ocna, suburbia Tiseşti. Descoperirea se datoreşte cercetărilor din anul 1957, întreprinse asupra unei terase, prin trasarea mai multor secţiuni. Cetăţuia se află la mare înălţime, bine apărată de pantele foarte înclinate, aşa încît prezintă aceleaşi cunoscute aspecte întîlnite la Bîtca Doamnei şi Cozla.

O altă aşezare dacică fortificată din Moldova este cea descoperită la Barboşi, în apropiere de Galaţi, pe înălţimea *Tirighina*, care domină regiunea cîmpiei Covurlui. Această aşezare a fost de multă vreme cunoscută ca o cetate romană, întrucît aici s-au descoperit însemnate vestigii ce dovedeau stăpînirea romanilor în partea de sud a Moldovei.

Primele cercetări de suprafaţă au fost întreprinse aici în vara anului 1836, de către paharnicul Gheorghe Săulescu, pe atunci profesor de istorie la Academia Mihăileană din Iaşi. Dar abia în 1912, Vasile Pârvan a iniţiat prima cercetare sistematică a acestei importante aşezări antice, iar, în 1936, prof. Gheorghe Ştefan cercetează prin săpături înălţimea Tirighina. În anul 1959, în urma reluării săpăturilor de la Barboşi, s-a putut pentru prima dată dovedi că pe înălţimea Tirighina, sub nivelul unui *castellum* roman din sec. II-III, refolosit în sec. IV, se găseşte nivelul unei *cetăţui dacice*, cu o fortificaţie de pămînt şi lemn. Din 1959 săpăturile au continuat sub conducerea noastră,

aproape în fiecare an, cu rezultate dintre cele mai bune privind nivelul de viaţă dacică, sub cel din perioada romană. Cercetările s-au efectuat în colaborare şi în aceeaşi bună înţelegere cu Muzeul din Galaţi, fără al cărui sprijin nu ar fi fost posibilă cercetarea în bunele condiţii arătate mai sus. La săpături au participat cercetători din Galaţi, Bacău, Iaşi, Suceava, Cluj şi Bucureşti, fiecare aducîndu-şi propria contribuţie la reuşita cercetărilor întreprinse, fapt pentru care le aducem aici mulţumirile noastre. (Vezi la sfîrşitul acestei lucrări harta cetăţilor şi a aşezărilor dacice din Moldova, sec. I î.e.n. — I e.n.)

CETATEA DACICĂ DE PE BÎTCA DOAMNEI

Începem prezentarea cetăţilor dacice din Moldova cu cea de pe înălţimea Bîtca Doamnei*, deoarece aceasta, fiind obiectivul celor mai multe campanii de săpături, a fost cea mai bine cercetată şi a intrat de acum cîţiva ani în literatura de specialitate, iar ruinele de aici prezintă aspectele esenţiale ale unei adevărate cetăţi dacice.

Înălţimea Bîtca Doamnei se află la circa 4 km spre apus de Piatra-Neamţ şi aici se poate ajunge pe drumul ce merge înspre satul Doamnei, azi o suburbie a municipiului (odinioară, pe la poalele acestei înălţimi curgea rîul Bistriţa, iar acum se află aici un lac de acumulare). Bîtca Doamnei care reprezintă prelungirea spre nord a muntelui Doamnei, înaintează întocmai ca un bastion înspre rîul Bistriţa şi dă impresia că natura l-ar fi ridicat pentru a opri trecerea pe această vale. La sud se leagă de muntele Doamnei care, cu pante repezi şi bine împădurit, se înalţă cu mult deasupra Bîtcii. Spre răsărit, peste valea formată de pîrîul Doamnei, se ridică muntele Cernegura, de asemenea mai înalt şi acoperit de pădure deasă. La nord se găsea rîul Bistriţa, iar dincolo se vede satul cu acelaşi nume, cu dealuri destul de înalte. Spre vest se deschide o largă depresiune, cu satul Agîrcia, iar mai de-

* *Bîtcă*, regionalism întîlnit în zona de munte a Moldovei, înseamnă un *munte izolat*, mai mult sau mai puţin înalt. *Bîtca Doamnei*, prin configuraţia terenului, se detaşează în mod aparent de înălţimile de care totuşi ea este legată. Această înălţime s-ar putea să-şi fi luat numele de la satul actual, *satul Doamnei*, sau de la *pîrîul Doamnei*, ambele în imediata ei apropiere. Toponimicul acesta s-ar putea pune în legătură cu o veche proprietate a unei soţii de voievod moldovean. În acest sens, unii cercetători şi-au exprimat părerea că ar putea fi vorba de epoca lui Alexandru cel Bun şi a *doamnei Ana*, îngropaţi la mănăstirea Bistriţa, ctitoria lor, care se află în apropiere, peste apa Bistriţei.

parte orizontul este închis de munţii dinspre Pîngăraţi şi Bicaz, care culminează cu înălţimile Ceahlăului.

Bîtca Doamnei este un deal stîncos, cu pante abrupte, uneori aproape verticale, care se ridică cam cu 140 m deasupra actualului nivel al Bistriţei şi are o altitudine absolută de 457 m. Înălţimea, alungită în direcţia nord-sud, domină depresiunea dinspre Piatra-Neamţ, precum şi o parte a cursului Bistriţei, pînă spre staţiunea de la Stejarul. Bîtca Doamnei, ca şi împrejurimile ei, se distinge printr-un pitoresc aparte.

La ruinele cetăţii dacice se poate ajunge fără prea mare oboseală, pornind numai dinspre partea de miază-zi, după un ocol pe la poalele Bîtcii şi urcînd apoi pe un drum carosabil, care apoi se transformă într-o cărare ce duce pe creasta îngustă, ca o punte, prin care Bîtca Doamnei se leagă de muntele Doamnei.

Locul unde se găsesc ruinele şi vestigiile cetăţii are forma unui patrulater neregulat, cu laturile de 170 şi 110 m. Panta de răsărit este foarte abruptă, plantată în întregime cu brazi; cea de nord, tot atît de abruptă, este împădurită cu fagi şi alte foioase. Spre vest, înălţimea coboară în trei terase, întocmai ca nişte trepte, aranjate şi amenajate în aşa fel de către daci, încît au devenit locuri bune pentru ridicarea locuinţelor. Uneori chiar şi stînca a fost tăiată şi netezită pentru a forma o suprafaţă dreaptă, peste care s-a aşternut o nivelare de pămînt galben. După ultima terasă, începe panta de vest — şi aceasta abruptă şi împădurită. Sus, în vîrf, s-a amenajat un platou destul de larg, de formă eliptică, menită să adăpostească edificiul cel mai de seamă din interiorul cetăţii. Urmele de locuire s-au aflat pe acest platou şi pe toate cele trei terase, care, în majoritatea lor, au fost dispuse după un anumit plan, în interiorul cetăţii.

Din punct de vedere stratigrafic, trebuie să amintim de la început că nivelul cu urme de viaţă din vremea dacilor este destul de subţire. În cele mai multe locuri, urmele antice se găsesc îndată sub pămîntul negru-vegetal, pe la 25 cm adîncime, uneori chiar mai la suprafaţă. Din cauza acestei depuneri, atît de subţiri de pămînt vegetal, resturile antice nu s-au păstrat în cele mai bune condiţii. Apoi, terenul a suferit unele modificări, mai ales în partea de miază-noapte, unde amplasamentele militare din vremea primului şi a celui de-al doilea război mondial au răscolit destul de adînc nivelul antic. Plantarea coniferelor pe culmea Bîtcii, de asemenea a deranjat stratul cultural antic. Apoi, rădăcinile copacilor au dislocat în special piatra de temelie a locuinţelor de pe platou, iar cele cîteva gropi, datorate „căutătorilor de comori", au distrus unele părţi din zidul de piatră al cetăţii

sau în alte locuri au străpuns și au distrus nivelul cu urme de locuințe dacice.

În general, urmele de viață dacice încep de la adîncimea de 25 cm, uneori chiar mai la suprafață, și merg pînă la cca 50 cm adîncime și mai rar pînă la 75 cm sau chiar 1 m. Din punct de vedere al etapelor de locuire în epoca dacică, se disting aici două nivele de viață, unul mai vechi, care se află la o adîncime mai mare, și altul mai nou, care începe destul de aproape de suprafața solului. Nu peste tot s-au surprins însă cele două perioade, deoarece lucrările de nivelare și de amenajare a teraselor din vremea etapei mai noi au distrus pe alocuri nivelul cel vechi. Au fost surprinse însă cele două etape de viețuire sub zidul de incintă de pe latura de sud, în mai multe locuri pe terasa I — sud; pe platou s-a constatat, de asemenea, existența a două edificii suprapuse, ca și în mai multe puncte de pe terasa IV-vest, dar mai ales în colțul de nord-vest, și, în sfîrșit, pe panta de vest, în exteriorul cetății.

Este momentul să amintim tot acum că nu urmele de viață dacică sînt cele mai vechi pe înălțimea Bîtca Doamnei. Este adevărat că cultura materială dacică este cea mai bine reprezentată aici, dar nu ea este cea mai veche. Cu mult înainte de daci, prin a doua jumătate a mileniului al III-lea î.e.n., s-au stabilit pe această înălțime, atît de bine apărată natural, oamenii purtători ai culturii Cucuteni, faza A, cultură atît de bine cunoscută acum, răspîndită pe aproape întreg cuprinsul Moldovei, între anii 2500—2000 î.e.n. Nivelul acestei culturi se găsește uneori sub nivelul dacic, într-un pămînt de culoare cafenie. Cîteva fragmente de vase, aparținînd acestei culturi, ca și cîteva rîșnițe neolitice de piatră, aflate însă de cele mai multe ori risipite în nivelul dacic, demonstrează că poziția dominantă a înălțimii Bîtca Doamnei a atras omul încă din vremuri străvechi. Dar putem de pe acum afirma că, aproape peste tot, acest nivel de viață neolitică a dispărut în urma lucrărilor și a construcțiilor din epoca dacică. Și mai slab reprezentat este nivelul de viață din epoca bronzului, numai prin cîteva fragmente ceramice (aparținînd probabil, culturii Monteoru și datat pe la 1650—1300 î.e.n.) și printr-un frumos inel de aur, găsit însă pe panta dinspre vest și deci în afara cetății.

Ultima fază de locuire pe Bîtca Doamnei este în epoca feudală și anume, după cum o dovedește materialul arheologic și numismatic, prin secolul XIII—XIV. Într-o epocă anterioară întemeierii statului feudal moldovean, pe ruinele cetățuii dacice apare o așezare militară, probabil apărată printr-o întăritură de lemn. Acest nivel de viață se găsește de cele mai multe ori deasupra

nivelului dacic, în pămîntul negru vegetal. În alte cazuri însă, oamenii din această vreme și-au fixat locuințele chiar pe nivelul dacic, alteori au străpuns nivelul antic. Urmele de viață feudală nu sînt însă atît de compacte ca cele dacice. Din vremea feudală s-au putut găsi cîteva urme de locuințe cu pereți de bîrne, o mică biserică creștină, tot din bîrne, un cimitir alături de biserică, precum și multe obiecte de fier, în special arme, obiecte de harnașament, diferite unelte și cîteva obiecte de cult. Lucrările de apărare, construcțiile și mormintele din epoca feudală au contribuit, la rîndul lor, la distrugerea nivelului dacic, mai ales a locuințelor, în nivelul cărora adeseori se găsesc materiale aparținînd acestei din urmă vremi. Așezarea feudală fortificată a dispărut, probabil, în urma unui incendiu, după cît s-ar părea în vremea năvălirii tătarilor de la 1241.

Cu nivelul feudal se încheie orice urmă de viață pe Bîtca Doamnei și de atunci încoace nu mai găsim nici o dovadă de viață omenească pe această înălțime. Încetul cu încetul, pădurea a crescut pe locul unde odinioară omul a ridicat cetăți, iar veacurile au așternut uitarea. Amintirea cetății dacice sau a celei feudale de pe Bîtca Doamnei nu s-a păstrat nici în documente și nu se cunoaște nici măcar o legendă care s-o perpetueze, fie și foarte relativ. Așa că singură arheologia poate să reconstituie, în liniile ei generale, viața care s-a desfășurat aici cu veacuri și milenii în urmă.

Fortificația. Cele mai reprezentative urme de viață pe înălțimea Bîtca Doamnei datează din epoca dacică. Credem că nu greșim, afirmînd că viața dacilor a durat aici mai bine de două secole. După cum aminteam la început, cetatea de pe înălțimea Bîtca Doamnei este așezată pe un platou și cîteva terase, fortificată cu ziduri de piatră și deci datează dintr-o vreme cînd dacii au depășit sistemele de întărituri simple din pămînt și bîrne. Dar în faza întîia a cetății, fortificația era încă tot o palisadă, destul de avantajoasă și aceasta căci întăritura era în realitate un adevărat zid, în grosime de peste 6 metri ale cărui urme s-au găsit sub zidul de piatră din faza mai nouă. Săpăturile noastre au dovedit totuși că au existat ziduri de piatră și în faza mai veche a cetății. Astfel, pe terasa I-sud a fost descoperită temelia unei construcții cu zid de piatră, probabil a unui turn ce străjuia de pe această terasă intrarea în cetate. Acest zid vechi a fost apoi demolat, cu ocazia construirii sanctuarului, și s-a mai păstrat numai o parte din temelia ce se poate urmări pînă sub zidul de incintă din faza mai nouă, care se suprapune pe temelia zidului vechi. Tot o construcție de piatră, sau în orice caz o te-

melie de piatră, datînd tot din prima fază a cetății, s-a aflat în colțul de nord-vest, pe terasa IV-vest, la o adîncime de circa 65 cm. Aici, construcția a fost tăiată de zidul de incintă din faza mai nouă și, în parte, demolată, piatra fiind folosită la noile fortificații. Dar credem că incinta de apărare, pe cea mai mare întindere a ei, a fost la început o palisadă și deoarece ea se găsește sub zidul de piatră, probabil că acesta urma traseul vechii palisade.

Cu ocazia construirii cetății din faza a doua, peste palisadă, care a fost în întregime desființată, s-a construit un zid puternic, de piatră, cu o grosime de 3,50 m. Deși pantele înălțimii erau foarte abrupte, mai ales cele de est și nord, totuși constructorii au ținut să întărească și să închidă cu ziduri și aceste laturi, care deveneau astfel aproape inexpugnabile. Materialul folosit la ridicarea acestui zid este piatra locală de stîncă, adusă din împrejurimi, care prin natura ei a permis a fi ușor lucrată cu dalta. Urmele de cioplire, prin care s-a obținut piatra de talie în formă de *bloc*, se văd mai ales la paramentul exterior al zidului. Dăltuirea a fost însă destul de sumară, fără a se obține întotdeauna colțuri și forme perfecte. Temelia zidului a fost așezată pe un strat subțire de lut, care stătea pe un alt strat, subțire, de pietriș de stîncă, iar acesta din urmă era prins direct în stînca nativă, care în unele locuri a fost nivelată pentru ca blocurile să fie așezate pe o suprafață cît mai plană. Blocurile de la ziduri n-au fost așezate direct pe stîncă, cum se cunoaște în tehnica de construcție folosită la cetățile dacice din Transilvania. Blocurile păstrează anumite dimensiuni în ordinea în care au format paramentul exterior al zidului. În partea de jos, care se ridică deasupra stratului de lut și pietriș, blocurile sînt mai mari, ajungînd pînă la 60 cm lungime, uneori întrecînd această lungime, iar pe măsură ce zidul urcă, blocurile devin tot mai mici. În felul acesta, paramentul exterior al zidului de incintă, prin regularitatea blocurilor, prezenta un aspect destul de frumos și se apropia de maniera așa-zisă de *opus quadratum*.

Paramentul interior al zidului a fost mai puțin îngrijit. Aici nu mai găsim blocurile mari, iar pietrele folosite nu poartă urme de cioplire, deși constructorii și-au dat silința să folosească anumite pietre care aveau o oarecare regularitate. Între cele două rînduri de blocuri au fost așezate pietre informe de stîncă, mai rar pietre de rîu și pămînt galben, formînd așa-numitul *emplecton* (umplutura zidului). Blocurile paramentului exterior și interior erau bine prinse cu ajutorul unui liant de lut, obținîndu-se un zid destul de consistent și gros pînă la 3,50 m, ale cărui pietre

cu greu puteau fi scoase sau sfărîmate de cei care ar fi intenţionat să facă aceasta.

Zidul descris mai sus închidea cetatea pe cele patru laturi. Mai bine păstrat este zidul descoperit pe latura dinspre sud, unde uneori ajungea chiar pînă la suprafaţă. Terenul de aici nefiind în pantă, zidul s-a păstrat în cele mai bune condiţii, ajungînd pînă la 1,30 m înălţime. După ce zidul desparte în două terasa, coboară în pantă înspre vest şi apoi se întrerupe în locul unde se găsea intrarea în cetate. De aici apoi, coboară tot pe pantă, pînă puţin mai jos de terasa IV-vest. Pe această porţiune, datorită pantei şi unor răscoliri din trecut, zidul este mult dărîmat şi abia se mai ridică pînă la 30–50 cm. În acest punct, zidul face un colţ rotund, ca apoi să continue spre nord, ceva mai jos de marginea terasei IV-vest. Pe această porţiune, zidul s-a prăbuşit pe panta repede, aşa încît faţa exterioară nu mai poate fi recunoscută. S-a păstrat însă pe alocuri, în condiţii destul de bune, paramentul interior al cetăţii, care se ridică uneori pînă la 1 m. Pe latura de est, panta fiind mult mai înclinată decît în cazul precedent, zidul este mult mai rău păstrat decît pe celelalte două laturi. Totuşi şi aici paramentul interior, ca şi *emplectonul*, pot fi cu uşurinţă urmărite. Nu s-a cercetat încă traseul zidului de pe latura de nord, dar avem toate indiciile că el a existat. După cum s-a văzut, zidul închidea o suprafaţă patrulateră al cărei interior forma cetatea propriu-zisă.

În legătură cu înălţimea zidurilor care închideau cetatea din cele patru părţi, trebuie să recunoaştem că nu avem nici un fel de indiciu. Pietrele din zid, prăbuşite, nu ne pot fi de folos deoarece, zidurile fiind construite chiar pe pantă, materialul căzut a alunecat şi s-a rostogolit pînă departe. Am putea însă presupune că de-ndată ce zidul avea o grosime ce ajungea pînă la 3,50 m, atunci şi înălţimea lui putea să atingă maximum 4–5 m. În mai multe cazuri, s-a observat un strat destul de gros de pămînt ars, situat deasupra zidurilor. Acest lucru confirmă faptul că zidul de piatră, de la o înălţime oarecare, a fost construit din lemn, care a dispărut în urma incendiului. Că zidul avea o suprastructură din lemn, s-a dovedit şi prin constatarea că, în general, pietrele din zid au suferit un puternic incendiu.

Dar nu numai zidurile au avut rosturi defensive. La toate cetăţile dacice din Munţii Orăştiei, ca şi la cele descoperite ceva mai tîrziu, cum sînt cele de la Băniţa, Tilişca şi Piatra Craivii, din loc în loc, dar în special la colţuri, zidurile erau prevăzute cu puternice turnuri sau bastioane de apărare. Ne-am aştepta deci ca şi la Bîtca Doamnei să găsim asemenea turnuri, la cele

patru colţuri ale cetăţii. În colţul de sud-vest, n-a existat un astfel de turn, deşi el a fost căutat cu destulă grijă. Pe de altă parte, colţurile de nord-vest şi sud-est încă nu au fost cercetate. Singurul turn, păstrat în condiţii destul de slabe, dar totuşi certe, a fost aflat în colţul de sud-est, pe terasa I-sud. Aici, în spatele zidului, s-a găsit o îngrămădire de pietre care se lega organic de acest zid. Se vede că pe acest loc a existat un mare edificiu de piatră care, atît prin poziţia lui, cît şi prin materialul aflat, corespundea unui turn. Din cauză că locul a fost mult deranjat de construcţiile feudale, nu s-a putut urmări exact conturul turnului. După felul cum erau aşezate pietrele de temelie, turnul a avut formă de pătrat, cu dimensiunile de circa 9 × 9 m (poate chiar ceva mai mult). Zidul turnului nu era în întregime din piatră, ci şi din chirpic nears, în partea lui superioară. Chirpicul aflat pe zid, în preajma dărîmăturilor şi pe terasa I-sud, pînă la 7,50 m departe de zid, dovedeşte că turnul — cu baza de piatră şi mai sus cu pereţii de lut — era destul de înalt, ajungînd pînă la cel puţin 7 m. Acest turn avea menirea să apere accesul dinspre sud, singura parte expusă eventualelor atacuri şi singurul drum care ducea spre poarta cetăţii.

Panta de sud, pe unde se făcea intrarea în cetate, ca şi panta de vest, care este ceva mai puţin înclinată decît cele dinspre est şi nord, au mai primit încă o întăritură. Deoarece pe aceste pante, cu oarecare greutate, se putea totuşi ajunge pînă la zidurile cetăţii, incinta de piatră a acesteia a fost protejată printr-o palisadă ce mergea de-a lungul pantei de vest, în direcţia nord-sud, pe o lungime de aproape 240 m. Această palisadă poate fi remarcată cu uşurinţă şi acum pe teren, printr-o ridicătură în formă de val de pămînt, ceea ce dovedeşte că ea trebuie să fi fost la origine destul de înaltă şi rezistentă. Şanţul de fundaţie a palisadei a fost săpat de-a lungul pantei, pînă la circa 50 cm adîncime. În acest şanţ s-a aşezat pietriş de stîncă şi pămînt galben, bine tasat, care forma substrucţia palisadei. Faţa interioară şi cea exterioară a palisadei erau din bîrne groase, fixate solid în pămînt şi legate cu scînduri, formîndu-se astfel două garduri paralele de lemn. Bîrnele gardului exterior erau prinse cu nuiele groase de bîrnele gardului interior, iar spaţiul dintre cele două garduri era umplut cu lut şi pietricele de stîncă, totul fiind bine tasat, obţinîndu-se un fel de palancă în grosime de 5,30 m. Nu se văd urme de refaceri, iar în pămîntul palisadei nu s-au găsit dărîmături din zidurile mai vechi, aşa încît palisada a fost construită într-o singură etapă şi am putea bănui că a fost printre cele din urmă construcţii defensive dacice de pe Bîtca Doamnei. În spa-

tele palisadei a fost descoperit un drum (am zice drum de rond) folosit de apărătorii cetății. Deși numai din pămînt și lemn, palisada, prin grosimea și înălțimea ei, era totuși un obstacol destul de puternic, de pe care apărătorii puteau opri de la distanță dușmanul ce ar fi încercat să se apropie de cetate.

La poalele înălțimii sau, mai precis, acolo pe unde duce cărarea și începe urcușul pe culmea îngustă ce formează prelungirea Bîtcii, lîngă un stîlp electric de înaltă tensiune, se văd, cam la aceeași distanță, trei șanțuri, late și adînci, săpate în stîncă. Din felul cum au fost ele săpate, se vede clar că este vorba de un obstacol împotriva dușmanului, căci drumul înspre cetate numai pe aici putea să treacă. Nu avem însă certitudinea că ele datează din epoca dacică, mai ales că asemenea lucrări defensive nu se cunosc la cetățile dacice, descoperite pînă acum. Șanțurile de pe Bîtca Doamnei (cel puțin două dintre ele) ar putea data mai curînd din epoca neolitică, deoarece așezările cucuteniene, în unele cazuri, erau apărate de cîte unul sau două șanțuri. Ar putea fi și o lucrare datorată romanilor — cu ocazia asedierii cetății — și tot atît de probabil, șanțurile ar putea data și din vremea feudală. În cazul că ele existau în vremea dacică, atunci probabil că peste aceste șanțuri s-au aruncat poduri de lemn, căci altfel nu ar fi fost ușoară trecerea. Dacă totuși măcar unul din șanțuri ar fi din vremea dacilor, și deci contemporan cu cetatea antică, atunci el ar putea data numai din vremea unui asediu, cînd apărătorii s-au văzut nevoiți să bareze drumul cetății chiar la poalele înălțimii.

Drumul antic. Urmele unui drum, care ar putea fi drumul antic, se mai văd din loc în loc înainte încă de a se ajunge la cele trei șanțuri de care s-a amintit mai sus. De aici, drumul continua pe panta de sud a Bîtcii, pe unde se putea urca destul de domol spre cetate; apoi, trecea pe sub terasa I-sud și pe deasupra terasei III-vest, ca să ajungă la poarta ce se găsea pe latura de sud a cetății. După ce intra în cetate (unde din nou se remarcă pe teren, de data aceasta foarte clar), drumul străbătea cetatea de la sud la nord, despărțind-o în două. Trecînd pe deasupra terasei IV-vest și mai jos de terasa I-vest, drumul urcă în pantă ușoară înspre capătul de nord al cetății, unde din nou se pierde. Probabil însă că aici făcea o cotitură spre est, pentru a urca pe platou, care forma partea dominantă a cetății. În interiorul cetății, drumul, lat de 3 metri, nu era pietruit și avea numai un așternut subțire de pămînt amestecat cu nisip sau pietriș. După lățimea lui, ne putem da seama că trebuie să fi fost carosabil pe tot parcursul.

Poarta cetății. Un element important, care a putut fi urmărit prin săpături, este intrarea în cetate.

Intrarea se făcea printr-o deschidere în zidul care închidea latura de sud a cetății, unde exista o poartă de lemn fixată cu ajutorul bîrnelor groase, adînc înfipte în gropi săpate în stîncă. Poarta avea o deschidere de 2,50 m, fusese fixată acolo unde zidul se întrerupea, avea o intrare în formă de cleşte și se găsea cu fața spre răsărit, adică spre terasa I-sud, unde era turnul de apărare. Urmele puternice de arsură și cărbune, găsite pe locul intrării, dovedesc că la construirea porții s-a folosit multă lemnărie și deci poarta era destul de solidă, capabilă să reziste celor care ar fi vrut să o distrugă. Pe locul intrării, urmele roților de care ce au trecut pe aici, au pătruns pînă la nivelul stîncii.

Locuințele. În interiorul cetății, la adăpostul zidurilor ei, se aflau locuințele, uneori destul de mari, marcate de obicei prin răspîndiri de chirpic și bucăți de pietre de formă plată care stăteau la temelia pereților. Din cauza adîncimii reduse, la care se găseau dărîmăturile acestor edificii, ca și datorită distrugerilor de mai tîrziu, nu li se poate cunoaște forma și planul decît în mod cu totul aproximativ. S-au putut face însă cîteva observații generale. Astfel, locuințele au fost fixate numai pe platoul central, pe terasele din interiorul cetății, ca și pe porțiunea dintre platou și terasa I-sud. În afara cetății, doar pe terasa III-vest s-au găsit urmele unei locuințe.

Orientarea caselor din interiorul cetății, atît cît s-a putut constata, a fost sud-vest și nord-est. Planul lor a fost întotdeauna rectangular, în formă de dreptunghi sau pătrat; nu s-au întîlnit nicăieri locuințe de formă rotundă sau cu absidă, așa cum s-au descoperit în alte cetăți și așezări dacice. Între locuințe se lasă un spațiu destul de larg, evitîndu-se tendința de aglomerare a edificiilor sau eventual a construcțiilor dependente. Temeliile erau din piatră de stîncă peste care se așezau bîrne groase, apoi alte bîrne, verticale, legate cu scînduri groase sau cu bîrne bine cioplite. În interior, pe pereții de bîrne sau de scînduri, s-au aplicat nuiele pe care s-a lipit un strat gros de lut amestecat cu pleavă. S-a mai observat că pe acest perete de lut se găsea uneori o pojghiță subțire de var, obținîndu-se astfel culoarea albă a interiorului. De obicei, lipitura de lut, care în urma arderii a devenit un chirpic roșu și consistent, are o grosime de 10—15 cm și numai arareori această mărime este depășită. Padimentul din interior — vatra casei — era o pojghiță de lut fin și bine netezit. Aici se găsea întotdeauna o vatră de foc, de formă rotundă sau ovală.

Uşile erau din lemn, în unele cazuri întărite cu plăcuţe de fier, tăiate în formă de crin şi cu ţinte cu capul mult lăţit, care erau totodată şi un fel de ornamente. Este posibil ca uşile să fi fost ornamentate cu crestături în lemn, aşa cum se vede pe un basorelief antic, unde se reprezintă o casă dacică.

Acoperişul a putut fi numai din şindrilă. La încheietura lemnăriei s-au folosit puţine cuie, piroane şi scoabe de fier şi probabil că, mai obişnuit, erau întrebuinţate cuiele de lemn, aşa cum se lucra pînă tîrziu la construirea caselor din regiunile de munte.

Cea mai mare locuinţă a fost descoperită pe platoul cetăţii, suprapusă peste alta mai veche. Dacă ţinem seama de spaţiul mare pe care se întind dărîmăturile, ca şi de anumite şiruri de pietre care ţin o anumită direcţie, putem presupune că acest edificiu a fost prevăzut cu mai multe încăperi. Edificiul de pe platou, în raport cu locuinţele de pe terase, trebuie să fi fost destul de impunător şi putea îndeplini funcţia unui adevărat palat, în vremurile de atunci.

Pe terasa I-vest a fost dezvelită o locuinţă destul de mare, dar care nu atinge proporţiile celei de pe platou. Terasa IV-vest a fost locuită masiv, aici fiind descoperite dărîmăturile a cel puţin patru locuinţe, iar în partea de sud a terasei se găsea un cuptor de ars ceramică. Dacă luăm în consideraţie o anumită calitate a materialului arheologic (unelte, creuzete, zgură de fier), aflat pe acest loc, ca şi cuptorul amintit, putem bănui că pe această terasă se găseau atelierele meşterilor care lucrau pentru stăpînii cetăţii şi, prin urmare, cartierul economic al cetăţii. Pe spaţiul dintre platou şi terasa I-sud au fost găsite, de asemenea, două locuinţe, aflate la oarecare distanţă una de alta. Pe terasa III-sud, cea din afara cetăţii, a existat iarăşi o frumoasă locuinţă, în dărîmăturile căreia au fost aflate şi fragmente din coloane subţiri de lut. În sfîrşit, două locuinţe mai mici s-au găsit pe cele două terase din partea de răsărit a cetăţii.

Sanctuarele. Una dintre cele mai interesante descoperiri de pe înălţimea Bîtca Doamnei o constituie cele două sanctuare dacice, din aliniamente de tamburi, tipice pentru cultura spirituală dacică din sec. I î.e.n. Ele sînt întru totul asemănătoare cu cele descoperite în cetăţile dacice din Transilvania, în special din cetăţile *Cetăţuia* de la Costeşti, *Piatra Roşie*, *Piatra Craivii* şi întrucîtva din incinta sacră de la *Grădiştea Muncelului*.

Primul sanctuar, descoperit pe Bîtca Doamnei încă în anul 1961, se găsea în afara cetăţii, la 1,35 m depărtare de zidul de incintă şi ocupă jumătatea de miază-zi a terasei I-sud. El datează

din cea de-a doua fază a cetății dacice și se suprapune pe o temelie de zid mai veche. Din acest sanctuar se mai păstrează două rînduri de tamburi de piatră, cu orientarea nord-sud. Tamburii sînt cioppliți din piatră de gresie, scoasă din carierele de pe dealul Petricica sau de pe dealul de la Văleni. Dimensiunile tamburilor, cioppliți cu dalta pentru a primi o formă cît mai rotundă, variază între 50×15 și 55×20 cm. Primul rînd, ce pare să fie complet, este format din cinci tamburi, inițial așezați la distanță de 1,90 m. Cel de al doilea șir, din care s-au păstrat numai doi tamburi, se găsește la 6,50 m distanță de primul. S-ar putea ca între aceste două rînduri de tamburi să mai fi fost încă două, desființate cu timpul sau ridicate chiar de daci. În cazul acesta, sanctuarul ar fi fost format din patru șiruri de tamburi, deci în total 20 tamburi. Pe suprafața unor tamburi se văd urme de ardere.

Sanctuarul al doilea a fost descoperit spre capătul de nord al terasei I-sud și datează dintr-o epocă mai veche, el fiind în parte distrus sau acoperit de temelia turnului de piatră. Un tambur fragmentar a fost folosit ca material de construcție în *emplectonul* zidului de incintă. Lucrați în același fel și din aceeași piatră de gresie, tamburii au o formă destul de rotundă, păstrînd dimensiunea invariabilă de 50×15 cm. Ei au fost așezați pe un strat subțire de pietriș amestecat cu pămînt galben. Deși unii tamburi au fost ridicați (o jumătate de tambur a fost găsită pe terasa IV-vest), se poate totuși vedea că acest sanctuar a fost format din patru șiruri de tamburi, fixați la aceeași distanță de 1,90 m și în cazul acesta fiecare șir dispunea de cinci tamburi (deci, ca și în cazul precedent, în total 20 de tamburi). Orientarea celor patru rînduri de tamburi este vest-est.

Urmele de foc de pe suprafața unor tamburi din primul sanctuar ar fi o dovadă că deasupra acestora se înălțau coloane de lemn, așa cum s-a dovedit în Grădiștea Muncelului, într-un sanctuar descoperit, în ultima vreme, în incinta sacră.

Caracterul de cult al acestor interesante și originale monumente de piatră a fost demult arătat, încă din anul 1930 — cînd asemenea descoperiri s-au făcut pentru prima dată la *Cetățuia* de la Costești — și mai în urmă, din nou dovedită cu argumente mai solide de către acad. Constantin Daicoviciu și Hadrian Daicoviciu.

Ceramica. Cum se întîmplă în majoritatea așezărilor antice, materialul arheologic descoperit pe Bîtca Doamnei, în cea mai bună parte a lui, constă din obiecte ceramice și, în special, fragmente de vase de diferite forme și mărimi.

Vasele de lut ars, dezvelite între ruinele cetății, se pot împărți în două mari categorii: vase lucrate cu mîna, de tradiție mai veche, executate dintr-o pastă poroasă și de culoare ce variază între roșu și negru; în cea de a doua categorie sînt incluse vasele lucrate la roată, modelate dintr-o pastă de lut de bună calitate, de culoare cenușie, cafenie sau roșie. Din prima categorie fac parte vasele de provizii, care continuă formele mai vechi, din prima vîrstă a fierului. Tot în această categorie se includ diferite forme de vase, de diferite mărimi, ca și vase cu una sau două torți, în formă de ceașcă, afumate la buze sau în interior, cunoscute sub numele de cești dacice, afumătoare sau cățui, după funcția pe care au avut-o. În ornamentarea acestor vase se întîlnește decorul în relief, aplicat pe pereți, în formă de brîu alveolat, ca și decorul obținut prin incizie. Printre vasele lucrate cu roata, de culoare cenușie, cafenie sau roșie, se remarcă fructierele cu picior înalt sau scund și cu buze mai mult sau mai puțin evazate, cănile cu o singură toartă, castroanele, străchinile, bolurile, ulcioarașele, vase de provizii, diferite forme de oale, unele dintre ele imitînd, după cît se pare, vasele de import grecești sau romane, fie pe cele de metal, fie pe cele de lut. Decorul folosit în ornamentarea unora dintre aceste vase este obținut prin lustruire sau prin aplicarea unei picturi roșii, sub forma unor linii sau benzi drepte. Printre aceste forme de vase, din ultima categorie, aflăm unele care își găsesc analogii în cetățile dacice din Transilvania. Capacele de vase, greutățile de țesut, fusaiolele, lustruitoarele și plăcuțele rotunde (căpăcele?), obținute din pereții vaselor sparte, vin să completeze materialul ceramic autohton.

Vasele grecești sau romane, de import, nu sînt prea numeroase. Se pare că cei care au locuit în cetate au preferat vasele autohtone și nu prea au ținut la produsele ceramice străine, așa cum vedem că se întîmplă în alte așezări dacice contemporane cu cetatea de la Bîtca Doamnei. Dintre fragmentele ceramice de import, care se găsesc în număr relativ mai mare, sînt numai cele de amfore, din secolul I î.e.n. — I e.n. Restul fragmentelor provenite de la vasele de import sînt destul de puține, printre care menționăm aici, ca fiind mai caracteristic, fragmentul unui vas cu angobă și cu un ornament în relief, în formă de mască umană.

Obiecte de metal și unelte de os și de piatră. Piesele de metal, descoperite pe Bîtca Doamnei, în cursul săpăturilor, sînt relativ numeroase. Printre uneltele de fier scoase la lumină, menționăm fiarele de plug de tip dacic, așa cum se întîlnesc pretutindeni în așezările și cetățile dacice din sec. I î.e.n. — I e.n., seceri, o

nicovală, daltă, teslă de mînă, sfredel, foarfeci, cuţite şi altele.

Au fost descoperite şi arme de fier, însă în cantitate relativ redusă. Între acestea amintim vîrfurile de lance şi vîrfurile de săgeată şi piese de harnaşament: verigi şi pinteni. Săpăturile au scos la iveală şi materiale de construcţie: crampoane, piroane, cuie şi ţinte. De cele mai multe ori, acestea au fost găsite pe terasele locuite, fie în locuinţe, fie în preajma lor şi nu în depozite, cum adesea se întîmplă la cetăţile dacice din Transilvania.

Între obiectele de podoabă, de artă şi de lux se înscriu fibulele (broşele) de tip dacic, de argint, bronz sau de fier, inele de bronz şi un altul de aur, cu extremităţile în formă de capete de şarpe, o brăţară de bronz (din feudalismul timpuriu) şi diferite aplici de bronz. De asemenea, a fost descoperit un vas de import (grecesc sau roman), în bună stare de conservare, executat din bronz aurit, cu o toartă terminată în forma unui cap de om. Din cîteva bucăţi de tablă de bronz, sau mînere de fier, putem deduce existenţa şi a altor vase de metal, dar nu putem întotdeauna preciza dacă provin de la vasele autohtone sau de la cele de import.

Pe lîngă obiectele de metal, au fost găsite unelte de os care se reduc la cîteva mînere de cuţit, obţinute din coarne de animale. Un os, care ar putea fi tot un fel de mîner (sau poate a avut o cu totul altă întrebuinţare) are un ornament de cercuri concentrice, aşa cum se mai întîlneşte pe un obiect similar, aflat în Transilvania.

Între uneltele de piatră menţionăm rîşniţele rotative — de formă tronconică, formate din două bucăţi (*catillus* şi *metillus*), lucrate din rocă vulcanică şi toate aparţinînd tipului dacic bine cunoscut — şi pietrele de ascuţit, obţinute dintr-o gresie aluvionară.

În timpul săpăturilor de pînă acum, au fost descoperite două monede, destul de puţine faţă de restul materialului arheologic, atît de bogat. Nici în literatura mai veche nu se menţionează aflarea de monede antice pe Bîtca Doamnei, deşi există credinţa că pe această înălţime s-ar găsi îngropate importante comori. Cu toate că Bîtca Doamnei a fost des „cercetată" de căutătorii de comori, nu s-a auzit încă de aflarea unor monede. Pînă acum deci se cunosc două monede, provenind de pe Bîtca Doamnei: una de argint (drahmă), emisă de oraşul grecesc Dyrrhachium — datînd de la sîrşitul sec. II î.e.n. — şi un denar roman republican, tot de argint (emisiune din anul 91 î.e.n.).

Scurtă concluzie istorică. Din cercetarea cetăţii dacice de pe Bîtca Doamnei, reiese cu evidenţă că ea are îndeajuns de numeroase elemente comune cu cetăţile din Transilvania aşa încît să îngăduie aşezarea ei între monumentele cele mai reprezentative din epoca de maximă înflorire a culturii dacice. Atît poziţia înaltă şi dominantă a cetăţii, cît şi arhitectura şi tehnica de construcţie a fortificaţiei, sînt aceleaşi ca şi la cetăţile dacice din Transilvania. Amenajarea platoului şi a teraselor, fortificarea pantelor cu ziduri puternice de piatră şi printr-o palisadă exterioară sînt elementele care se întîlnesc la majoritatea cetăţilor dacice din Transilvania. Intrarea este construită în felul celei de la cetatea dacică *Cetăţuia* de la Costeşti. Sanctuarele din aliniamente de tamburi aduc dovada că aici s-a practicat aceeaşi credinţă ale cărei urme ritualice au fost descoperite şi în cetăţile dacice din Munţii Orăştiei. Amenajarea ordonată a teraselor, evitarea aglomerărilor în planul construcţiilor din interiorul cetăţii, grija pentru curăţenia din preajma locuinţelor, totul arată că şi aici, ca şi în Munţii Orăştiei — în inima statului dacic — domnea aceeaşi ordine, stadiul societăţii gentilice fiind deja depăşit.

Cu toate că cetatea dacică de pe Bîtca Doamnei este lipsită de acea monumentalitate de care se bucură majoritatea celor din Transilvania, constatăm totuşi şi aici dovezi ale aceleiaşi înalte culturi dacice care, după cum se vede, a fost unitară pe un spaţiu atît de întins: din Transilvania pînă în Moldova.

Există totuşi şi unele deosebiri faţă de cetăţile dacice din Transilvania, mai cu seamă în ce priveşte tehnica zidului de incintă. Astfel, zidul cetăţii de pe Bîtca Doamnei nu este construit în maniera aşa-zisului *murus dacicus*. Lipsesc aici blocurile masive, cu aşa-numitele „babe“ pentru fixarea bîrnelor. Pe Bîtca Doamnei, liantul de lut a avut acelaşi rol pe care l-au avut bîrnele la zidurile cetăţilor dacice din Transilvania. De asemenea, la construcţiile din interiorul cetăţii s-a folosit mult mai puţin material fieros, iar ţiglele şi cărămizile lipsesc.

În ceea ce priveşte cronologia, din analiza unei anumite categorii ceramice, reiese că începutul cetăţii dacice de pe Bîtca Doamnei a putut fi încă în cursul secolului II î.e.n., fără a se mai putea însă aduce şi alte precizări. Dar perioada de înflorire a cetăţii este cuprinsă între secolele I î.e.n. şi I.e.n., şi aceasta o dovedeşte materialul arheologic în majoritatea lui: atît ceramica dacică şi cea de import, cît şi fibulele şi monedele. Mai menţionăm că, atît cetatea din prima fază, cît şi cea din faza mai nouă au sfîrşit în urma unor puternice incendii care au distrus locuinţele pînă la temelii.

CETATEA DACICĂ DE PE ÎNĂLŢIMEA COZLA

Înălţimea Cozla sau dealul Cozla este situat chiar pe teritoriul municipiului Piatra-Neamţ. Bine împădurit şi considerat acum parc natural, dealul Cozla, prin poziţia lui, domină depresiunea în care se găseşte municipiul Piatra-Neamţ. De pe înălţimea Cozla, spre est, pe o mare întindere se poate prinde în cîmpul vizual valea Bistriţei, pînă mai jos de Săvineşti, iar înspre apus, pînă la Bîtca Doamnei, care se vede destul de bine de aici. În faţă, spre sud, peste Bistriţa, se înalţă muntele Cernegura, iar spre nord şi nord-vest, se prelungeşte prin muntele Cozla. Înspre răsărit, dealul Cozla este despărţit de înălţimea Petricica prin strîmtoarea formată de pîrîul Cnejdiului.

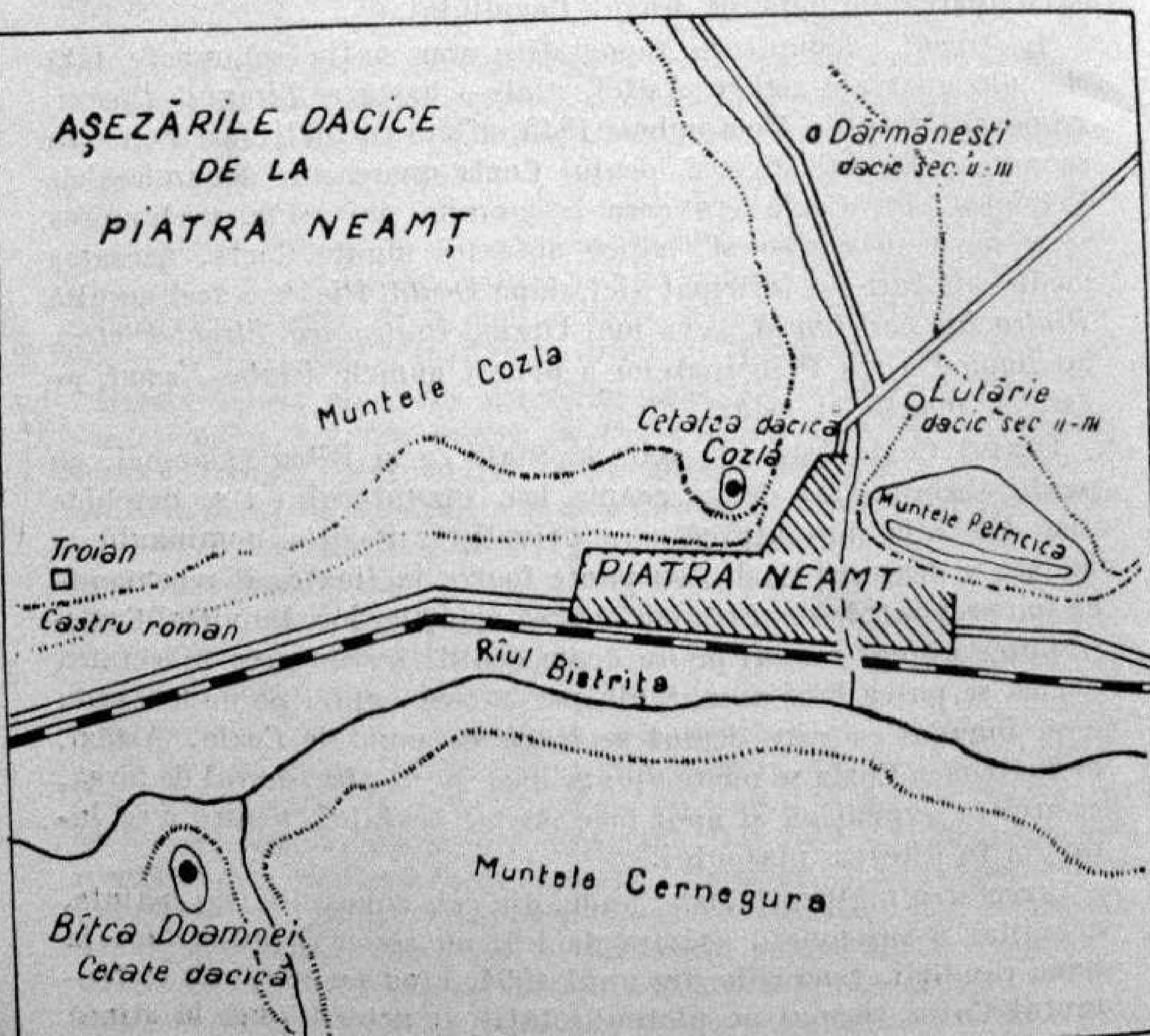
În trecut, denumirile topografice erau puţin schimbate faţă de cum apar ele astăzi. Astfel, dintr-o hartă a *Tîrgului Pietrei*, ce poartă data de 4 octombrie 1845, aflăm că înălţimea Petricica se numea Dealul Pietrei, dealul Cozla apare sub denumirea de Petricica, iar Cozla era ceea ce numim noi astăzi prelungirea spre nord şi nord-vest, adică actualul munte Cozla. Aşezarea medievală care s-a înfiripat aici, după *Dealul Piatra*, a fost numită *Piatra lui Crăciun* şi, ceva mai tîrziu, *Piatra* sau *Tîrgul-Pietrei*, iar după Unirea Principatelor a primit numele *Piatra-Neamţ*, pe care îl poartă şi astăzi.

Dealul Cozla este tot atît de înalt ca şi Bîtca Doamnei, cu pante abrupte, iar de pe coama lui, vizitatorului i se deschide una din cele mai atrăgătoare privelişti. Poziţia dominantă şi izolată a dealului Cozla, cu pante foarte înclinate, îl recomandă ca loc preferat de daci pentru zidirea cetăţilor lor. Pe vîrful Cozlei se putea ajunge numai pe un drum ocolit, iar intrarea în cetatea dacică se putea face numai dinspre miazănoapte, pe unde exista o şa îngustă cu care dealul se leagă de muntele Cozla. Astăzi, pe înălţimea Cozla se poate ajunge uşor pe o alee destul de largă, ce urcă în serpentină şi apoi face ocolul dealului, pentru a se îndrepta în direcţia platoului.

Cercetarea înălţimii Cozla, unde, din cele cunoscute mai înainte, a existat o însemnată aşezare dacică, nu s-a mai putut face în bune condiţii. Lucrările din anul 1904, cînd s-a construit restaurantul Cozla, tocmai pe platoul cetăţii, au netezit pînă la stîncă nivelul antic, distrugînd toate urmele aşezării dacice. Constru-

irea drumului şi apoi amenajarea parcului au răscolit terenul de sub platou şi au schimbat cu totul topografia aşezării, cu care ocazie terasele, care păstrau importante resturi de locuire, au dispărut aproape fără urmă. Pentru cercetarea acestei cetăţi, s-au putut întreprinde numai cîteva sondaje şi acestea nu prea întinse, anume pe panta de nord, sub clădirea restaurantului, unde se părea că se mai vede un rest din prima terasă de sub platou.

Cu prilejul acestor cercetări, s-a putut vedea, ca şi în cazul de pe Bîtca Doamnei, că cea mai veche aşezare de pe Cozla nu este din vremea dacilor, ci ea datează din epoca neolitică, aparţinînd

tot culturii Cucuteni. Deasupra nivelului aşezării cucuteniene apar urmele culturii dacice. Din punct de vedere stratigrafic, şi aici, ca şi pe Bîtca Doamnei, există două nivele dacice. Cu ultimul nivel dacic se încheie apoi orice urmă de viaţă de pe dealul Cozla.

Despre sistemul de fortificare dacic nu s-a putut afla nimic. El nu a putut fi însă prea deosebit faţă de cel cunoscut pe Bîtca Doamnei. Datorită unei singure menţiuni, datînd din anul 1904, avem cunoştinţă că pe dealul Cozla au fost aflate *ziduri de piatră*, fără alte precizări. Prin analogie însă cu cetatea de pe Bîtca Doamnei, deducem că este posibil ca şi cetatea dacică de pe dealul Cozla să fi fost fortificată cu zid de piatră, şi în cazul acesta nu avem motive să punem la îndoială informaţia din anul 1904.

Săpăturile fiind destul de reduse ca suprafaţă, nu se pot face consideraţii largi cu privire la locuinţele de pe singura terasă care a fost cercetată. Într-un singur loc, din nivelul superior dacic, s-a dezvelit o parte din resturile unei locuinţe de suprafaţă, nederanjată, marcată prin chirpic, o vatră de foc bine păstrată şi vase întregi. Terasa însă a fost bine locuită şi acest lucru se poate lesne deduce din descoperirea celor 11 vetre de foc, din care majoritatea datează din epoca dacică.

Cele mai numeroase resturi, datînd din cele două faze de locuire dacică, sînt şi aici fragmentele ceramice şi, în cîteva cazuri, chiar vase întregi. Ceramica, în majoritatea ei, datează tot din sec. I î.e.n. — I e.n. şi numai cîteva fragmente fac dovada sec. II î.e.n. Din categoria vaselor lucrate cu mîna, din pastă poroasă, se remarcă ceştile dacice, diferite forme de oale şi vase mari de provizii. Uneori, vasele lucrate cu mîna au fost decorate cu brîuri alveolare în relief sau în linii incizate, în formă de val. În primul nivel dacic au fost găsite şi fragmente de vase lucrate cu mîna, cu suprafaţa neagră şi puternic lustruită. Din această categorie, care poartă semnul sec. II î.e.n., fac parte borcanele mari cu buză răsfrîntă şi cu proeminenţe şi fructierele de mari dimensiuni, cu buză mult evazată şi cu piciorul masiv.

Ceramica lucrată cu roata este în cea mai mare parte de culoare cenuşie, dintr-o pastă bine arsă, de lut fin, ales cu pricepere. În general, se remarcă şi aici formele cunoscute în aşezările dacice din sec. I î.e.n. — I e.n. Decorul vaselor se obţinea prin lustruire. S-au găsit şi fragmente de vase din pastă cafenie, peste care s-a aplicat pictură roşie, în formă de benzi sau unghiuri, întîlnite şi acestea, atît pe Bîtca Doamnei, cît şi în alte cetăţi şi aşezări dacice din aceeaşi perioadă.

Cei care au cercetat cetatea dacică de pe Cozla nu amintesc nimic despre amforele de import din sec. I.î.e.n. — I e.n., găsite destul

de des pe Bîtca Doamnei sau în alte aşezări datînd din aceeaşi vreme, dar probabil că şi aici ele nu au putut lipsi. Se cunosc însă vase de imitaţie după cele de import, cum sînt ceştile cu două torţi buclate şi cu dungi roşii de pictură, precum şi un vas de provizii care poartă un ornament în forma literei V şi care imită ansa unui vas de metal. În rest, obiectele ceramice constau dintr-un creuzet vitrificat — folosit la reducerea minereurilor — şi cîteva fusaiole.

Puţine obiecte de metal au fost descoperite pe Cozla. Este vorba de o fibulă de fier, datată în secolul I e.n., un pinten de fier de tip dacic şi un ciocan mare, de fier, aflat în dărîmăturile locuinţei din nivelul superior dacic.

Cercetările anterioare nu menţionează nici o monedă care să fi fost găsită pe Cozla. În ultimii ani însă, pe una din terasele din apropierea Cozlei, acolo unde începe urcuşul pe muntele Cozla, s-a găsit o monedă romană de argint (denar), emisiune datînd din vremea împăratului Galba (68—69 e.n.), destul de bine păstrată.

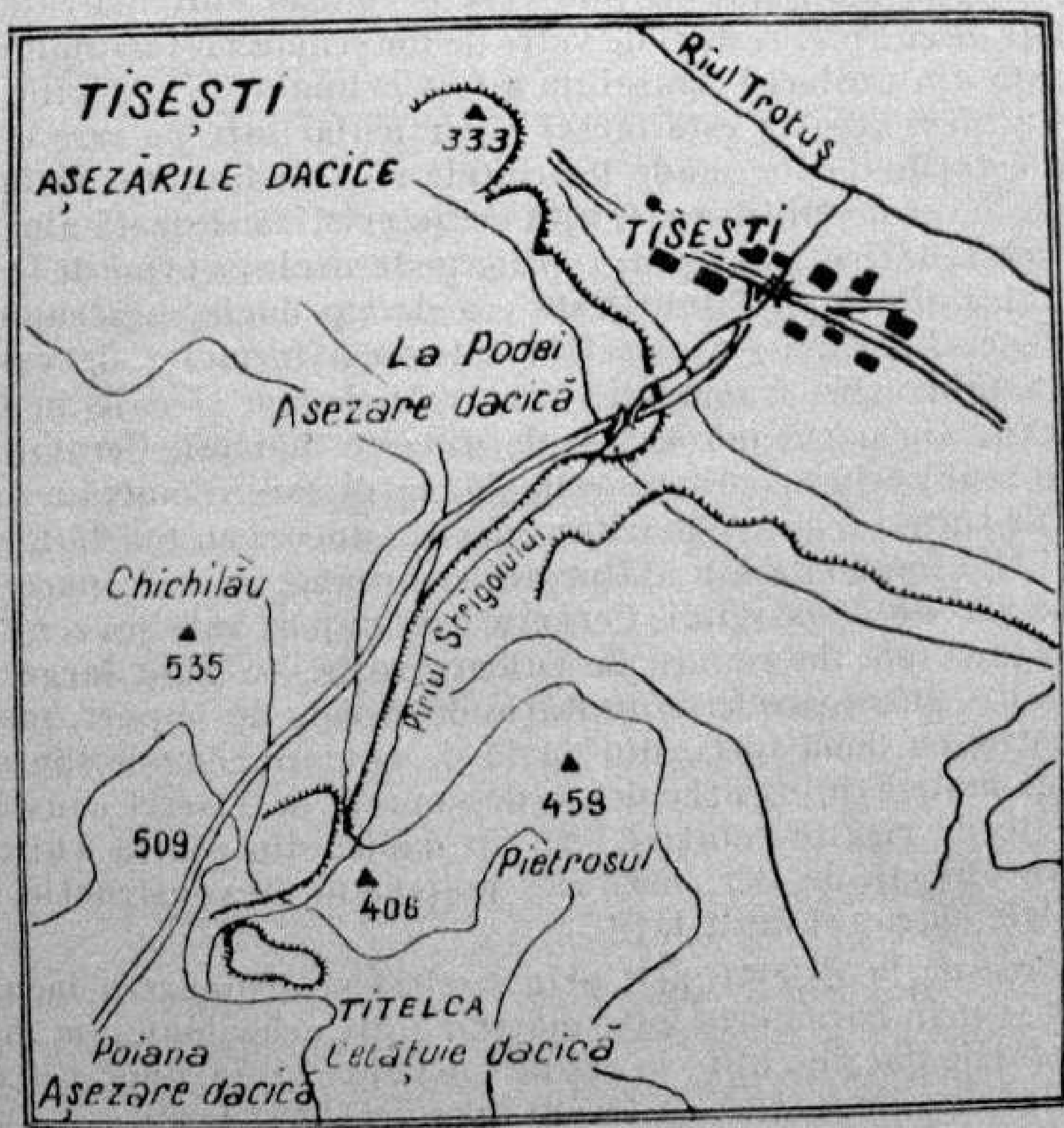
Concluzia, care se desprinde din aceste informaţii şi din analiza materialului arheologic, este că pe înălţimea Cozla a existat o cetate dacică, de genul aceleia de pe Bîtca Doamnei, astăzi însă distrusă în cea mai mare parte. Începutul cetăţii, ca şi al celei de pe Bîtca Doamnei, este în sec. II î.e.n., dar şi aici locuirea cea mai intensă a fost tot în sec. I î.e.n. — I e.n. Nici de data aceasta nu putem face o delimitare cronologică mai precisă între cele două nivele dacice. Ambele faze ale cetăţii dacice de pe Cozla au sfîrşit în urma unor incendii, ca şi cele ale cetăţii de pe Bîtca Doamnei.

CETĂŢUIA DACICĂ DE LA TISEŞTI — TÎRGU-OCNA

Situată deasupra satului Tiseşti, devenit acum cartier al oraşului Tîrgu-Ocna şi deci nu departe de valea Trotuşului, cetăţuia dacică pe care o prezentăm este accesibilă vizitatorului, urmînd valea îngustă şi prăpăstioasă a pîrîului Strigoiul Olarului, afluent pe partea dreaptă a Trotuşului, urcînd spre munte, pînă către izvorul acestui pîrîu, unde întîlnim înălţimea *Titelca*, cu pante abrupte. Din punct de vedere geografic, înălţimea Titelca apare ca o fortificaţie naturală şi totodată aşezată într-un punct destul de strategic, aproape de confluenţa Oituzului cu Trotuşul.

Înălţimea Titelca se află la circa 480 m altitudine absolută. Spre nord se mărgineşte cu muntele Chichilău (535 m), iar spre răsărit cu muntele Pietrosul (459 m). Titelca este despărţită de munţii Chichilău şi Pietrosul prin pîrîul Strigoiul Olarului şi apare deci izolată şi distinctă faţă de înălţimile înconjurătoare. Ea se leagă numai de înălţimea Poiana, care se găseşte la vest şi sud-vest pe unde probabil că era şi drumul prin care se putea accede la cetăţuie.

Locul cetăţuii dacice se întinde pe o lungime ceva mai puţin de 100 m şi este un platou îngust, prelungit spre sud-est printr-o terasă puţin mai lată. Această înălţime, formată din platou şi o singură terasă, are pante abrupte, mărginite de braţele pîrîului Strigoiul Olarului, care au acţionat în mare măsură la distrugerea marginilor cetăţuii. Tranşeele militare din primul război mondial, săpate pe marginea terasei, au contribuit şi ele în bună parte la distrugerea nivelului antic.

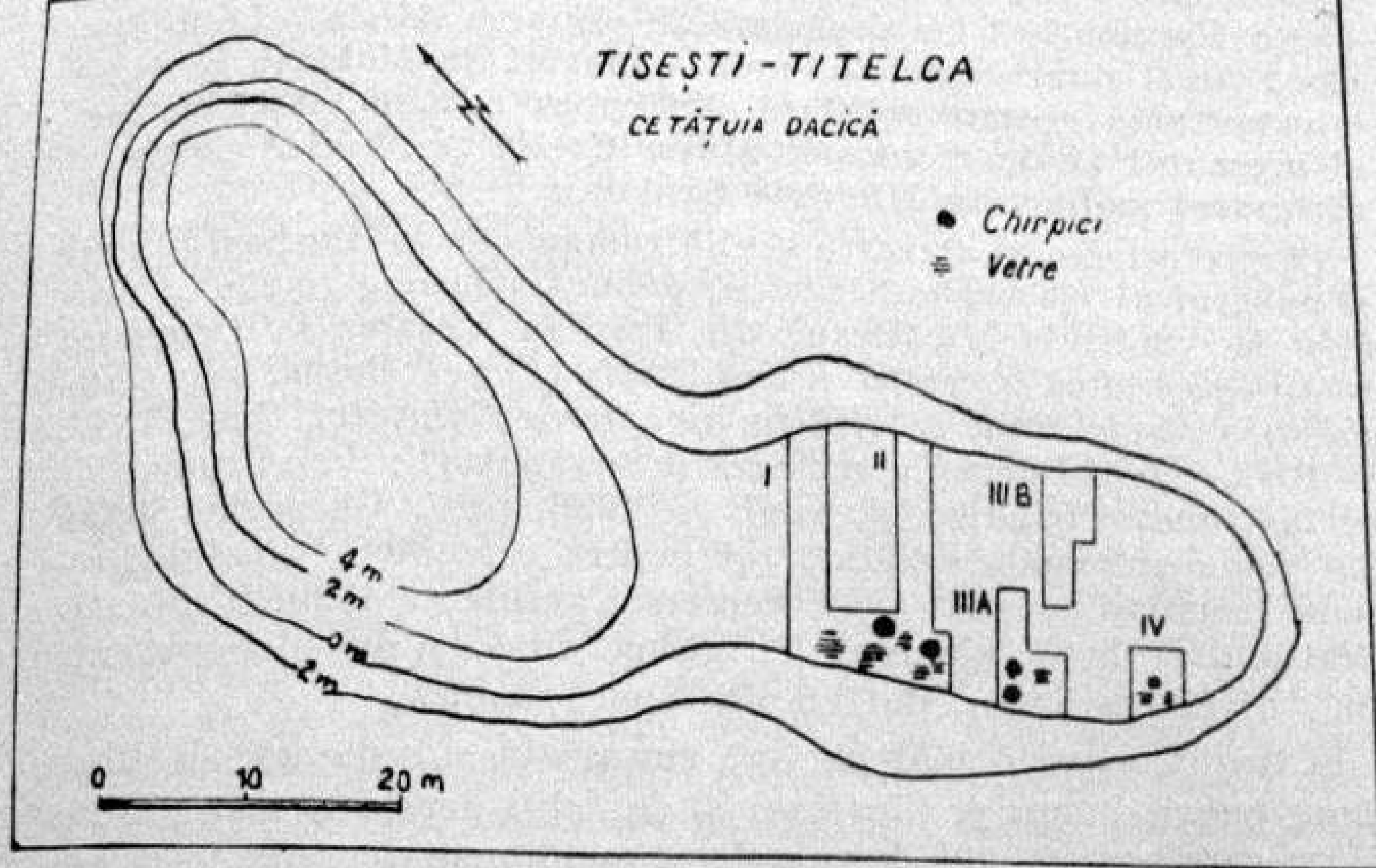
Cetățuia de la Tisești este, în primul rînd, o fortificație naturală. Săpăturile arheologice de aici fiind foarte reduse ca suprafață, nu au reușit să lămurească problema fortificării cetățuii. Aceasta nu înseamnă însă că nu au putut să existe întărituri, mai ales că întregul aspect al înălțimii se prezintă ca un tip clasic de cetățuie dacică. De asemenea, erodarea marginilor platoului și ale terasei a putut distruge orice urmă de fortificație, fie palisadă, fie de zid.

Din punct de vedere stratigrafic, spre deosebire de Bîtca Doamnei și Cozla, depunerea urmelor de viață omenească pe înălțimea Titelca este destul de subțire și nu prezintă decît un singur nivel, datînd din epoca dacică. Cercetarea prin săpături a înălțimii s-a limitat numai la cîteva secțiuni executate pe terasă. S-a putut constata că locuințele erau dispuse înspre marginile terasei, dar urmele au fost descoperite numai pe marginea de sud-vest, căci toată marginea de nord-est a alunecat pe coasta rîpei, unde se mai găsesc resturi din locuințe, sub formă de pete de arsură. Locuințele de pe marginea de sud-vest a terasei sînt marcate prin suprafețe de chirpic, resturi de vetre de foc și material ceramic dacic. Suprafața din mijlocul terasei nu a fost ocupată de edificiile locuințelor și deci aceasta este iarăși o particularitate pe care o întîlnim în cetățile dacice, unde locuințele sînt distanțate, lăsîndu-se între ele largi spații libere. O altă caracteristică sesizată aici, ca și la alte cetăți dacice, este lipsa gropilor pe terasele cu urme de locuire.

Ceramica aflată pe Titelca este cea de tip dacic, binecunoscută pentru sec. I î.e.n. – I e.n. Din categoria formelor de vase lucrate cu mîna sînt fragmentele de cești dacice și oale în formă de borcan, din pastă poroasă și de diferite mărimi. Ceramica lucrată la roată este de culoare cenușie, între care remarcăm un vas cu tub de turnat, căni de mărimi diferite, uneori cu toartă formată din trei tije împletite sau alăturate, castroane, cupe, capace, strecurători și vase de provizii. Ceramica de import este prezentă aici prin fragmentele de amfore de culoare roșie, cu gura largă și cu torți înalte. Între vasele de imitație după cele de import, menționăm ceștile cu două torți, din pastă de culoare cenușie sau roșie.

Restul materialului arheologic descoperit la Tisești constă din fragmente de rîșnițe rotative, de tip dacic, din piatră vulcanică și cîteva obiecte de fier, mai ales materiale de construcție, cum sînt cuiele cu capul mult lățit.

Așezarea de la Tisești, atît prin poziția și dispunerea locuințelor, cît și prin caracteristicile materialului arheologic, se înscrie între cetățile dacice zidite la est de Carpați. Lipsa unor cercetări mai ample ne împiedică să facem aprecieri mai largi.

În ceea ce privește cronologia, spre deosebire de cetățile dacice de pe Bîtca Doamnei și Cozla, cetățuia de pe Titelca nu este atît de veche. Lipsește aici ceramica lucrată cu mîna, de culoare neagră și cu suprafață lustruită, care se datează de obicei în sec. II î.e.n. Așezarea de pe Titelca nu a cunoscut decît o singură fază și din analiza materialului ceramic dacic și de import, ca și cel de imitație, urmele de viață de aici se pot data numai în sec. I î.e.n. – I e.n. Nivelul de viață corespunde cu cea de a doua fază de locuire sesizată pe Bîtca Doamnei și pe Cozla. Deci, spre deosebire de cele două cetăți menționate, cetățuia de pe Titelca este ceva mai nouă. Sfîrșitul cetățuii însă, care a avut loc în urma unui incendiu, poate să corespundă cu sfîrșitul celorlalte două cetăți de la Piatra-Neamț.

CETĂȚUIA DACICĂ DE LA BARBOȘI

Ultima așezare dacică fortificată, care a fost cercetată în anii din urmă și pe care o putem încadra în categoria de *cetățui dacice*, este cea descoperită pe înălțimea Tirighina de la Barboși, în apropiere de Galați.

Înălțimea Tirighina se găsește deasupra gării Barboși, aproape de Siret și cam la 1 km depărtare de vărsarea acestui rîu în Dunăre. Acest punct este de mult cunoscut în Moldova ca fiind o importantă așezare militară din epoca romană. Astfel a fost el prezentat și de cronicarii Miron Costin și Nicolae Costin și cărturarul moldovean Dimitrie Cantemir.

Despre cetatea și așezarea civilă romană de la Barboși a scris și paharnicul Gheorghe Săulescu, primul arheolog român și profesor la Academia Mihăileană din Iași, în lucrarea sa *Descrierea istorico-geografică a cetăței Caput Bovis* (*Capul Boului sau Gherghina*) *a căreia ruine se aflǎ în apropierea Galațului*, Iași, 1837. În 1912, Vasile Pârvan cercetează prin săpături nivelul roman de pe înălțimea Tirighina și, apoi, în 1936, prof. Gheorghe Ștefan din nou întreprinde săpături tot pentru cercetarea nivelului roman. Începînd cu anul 1959 cercetări ample au lămurit situația stratigrafică de pe înălțimea Tirighina, cînd s-a dovedit existența unui nivel preroman, datînd din epoca dacică.

În trecut, această înălțime era cunoscută sub numele de *Gherghina* (greșit apare și *Ghertina*) și în felul acesta a fost păstrat de cei care s-au ocupat de ruinele și monumentele romane descoperite aici. Nu știm apoi datorită căror împrejurări, probabil de la începutul secolului al XIX-lea, numele se schimbă în *Tirighina*, pe care îl păstrează și astăzi.

Înălțimea Tirighina se află pe o ridicătură dominantă, deasupra gării Barboși, la 44 m altitudine absolută. De aici se poate bine observa cîmpia din jur, pînă dincolo de Dunăre. De pe Tirighina se deschide în fața ochilor o frumoasă vedere înspre Dunăre și pînă dincolo, în Dobrogea, în zare profilîndu-se Munții Măcinului. De aici se poate observa înălțimea de la Garvăn, de dincolo de Dunăre, cu ruinele așezării antice și ale celei feudale, cunoscută sub numele de *Dinogetia*. Așezarea dacică de pe Tirighina, prin poziția ei, dă impresia că înainte de toate ea avea rolul strategic de a apăra trecerea Dunării.

Acum, Tirighina ne apare ca un important promontoriu, ridicat deasupra luncii Siretului și a cîmpiei din extremitatea de sud a Moldovei. Suprafața se prezintă astăzi ca un mic platou sub formă de pentagon, cu axa de 70 m, cu pantele abrupte, mergînd uneori pînă la vertical. Promontoriul este despărțit de cîmpie printr-un șanț larg și adînc care, deși ar părea natural, totuși el a fost amenajat, încă în antichitate, de brațele omului. Mărimea și adîncimea unui asemenea șanț împiedica, de la distanță, apropierea dușmanului de poalele cetățuii.

Terenul, atît pe Tirighina, cît și în împrejurimi, a suferit însă multe transformări. Aici au fost mai radicale decît oriunde. Înălțimea Tirighina a fost cercetată insistent de căutătorii de comori, iar localnicii și astăzi mai vorbesc de comoara ce s-ar afla ascunsă aici. În evul mediu, înălțimea Tirighina era considerată ca o adevărată carieră de piatră și de aici s-a scos materialul necesar pentru construirea bisericilor din Galați și Brăila. În primele decenii ale secolului trecut, în vederea construirii șoselei Galați—Brăila, au fost demolate aproape toate zidurile nivelului roman, distrugîndu-se în cea mai mare parte edificiile și întăriturile. Și distrugerile au continuat. Cu ocazia construirii gării Barboși, s-a distrus în întregime așezarea civilă romană, iar în ultimii ani s-a distrus o bună parte din latura de nord-vest a castrului roman, care se găsea în imediata apropiere a gării. Siretul, schimbîndu-și cursul, a făcut să dispară o bună parte din castrul roman iar peste puținul rămas s-a construit apoi gara Barboși. Astfel, ruinele de aici au fost cele mai vitregite, distrugerea lor fiind de acum seculară și nici în trecut, nici mai tîrziu, nu s-au luat măsuri pentru protecția lor. Astăzi, condițiile naturale fac ca latura de răsărit a Tirighinei să fie tot mai mult amenințată cu prăbușirea.

În timpul cînd Gheorghe Săulescu cerceta ruinele de la Barboși, înălțimea Tirighina se prezenta în condiții mult mai bune, fiind mai puțin atinsă de cazmaua căutătorilor de comori, a amatorilor de antichități sau a exploratorilor de piatră. În 1837, Gheorghe Săulescu prezenta astfel înălțimea pe care se ridica cetățuia dacică și apoi castelul roman: „Poziția locului a fost pentru Ghertina foarte puternică, parte împrejurată de prăvaluri și înălțături, parte de ape și sălvime. Castelul se află pe o movilă a căria înălțime dupre cum să află surupată este ca de 40 de stînjeni, iară diametrul podinei este de 35 de stînjeni". În trecut, bălțile formate de rîul Siret, și care astăzi abia se mai văd, puteau fi și ele obstacole în calea eventualilor atacatori ai cetățuii dacice. Ca punct strategic, înălțimea Tirighina a fost folosită nu numai în epoca dacică și romană; cîteva obiecte datînd de prin secolul al VIII-lea, altele și mai vechi, aflate aici, dovedesc că acest punct a avut un anumit rol și în timpul războaielor ruso-turce, poate și mai înainte încă.

În ceea ce privește depunerile antice, pe înălțimea Tirighina au existat trei niveluri din epoca romană. Primul nivel roman datează de la începutul secolului al II-lea și începe o dată cu războaiele dacice purtate de Traian (101—102 și 105—106), cînd partea de sud a Moldovei este integrată provinciei romane *Moesia*

inferior și cînd se construiește aici un *castellum* (o mică fortificație romană). Acest nivel a durat pînă în timpul împăratului Gordian al III-lea (238—244) sau Filip Arabul (244—249), cînd el este distrus dar, apoi, îndată refăcut. Cel de al doilea nivel durează pînă la începutul domniei împăratului Aurelian (probabil anul 270 sau 271), cînd unitățile romane părăsesc acest *castellum* de la nordul Dunării. Abia în timpul împăratului Constantin cel Mare, sau poate încă în timpul împăratului Diocletian, deci pe la sfîrșitul secolului al III-lea sau începutul secolului al IV-lea, înălțimea Tirighina este din nou ocupată de romani, care au stăpînit-o cîteva decenii. Ceea ce ne interesează însă este faptul constatat în ultimii ani, că sub primul nivel roman, începînd de pe la adîncimea 1,80 — 2,00 m, apare un nivel mai vechi, anterior ocupației romane, care este nivelul de viețuire dacică și corespunde cu *cetățuia dacică* de la Barboși.

Nivelul dacic, fiind la mare adîncime, nu a avut atît de mult de suferit din partea distrugătorilor, ca cele trei nivele romane. Nivelul dacic, la rîndul lui, are două faze: una mai veche — marcată prin locuințe de suprafață și adîncite, gropi și material ceramic — și alta mai nouă, marcată prin locuințe de suprafață, vetre de casă, vetre de foc, gropi în formă de pîlnie și printr-un numeros material ceramic și numismatic. Primul nivel roman a făcut să dispară, în unele locuri, urmele dacice, dar de cele mai multe ori peste dărîmăturile locuințelor dacice s-a așternut o nivelare de pămînt galben, izolînd astfel cele două straturi de cultură. Se întîmplă uneori însă ca nivelul roman să se suprapună direct peste nivelul dacic. În alte cazuri, gropile romane au străpuns nivelul dacic, contribuind astfel la distrugerea lui. În cele mai dese cazuri însă nivelul dacic este destul de intact și deci mult mai puțin distrus decît cele trei nivele romane.

Prin caracteristicile ei fundamentale, așezarea dacică de pe înălțimea Tirighina se așază între *cetățuile dacice*. Astfel, pe lîngă faptul că așezarea este o fortificație naturală (are o poziție dominantă, îndreptată spre Dunăre, de unde putea veni pericolul și prin urmare funcția ei de natură defensivă, la vărsarea Siretului în Dunăre), ea a fost bine întărită printr-o palisadă și printr-un *șanț artificial*, larg și adînc, care desparte înălțimea de așa-zisa cîmpie înaltă din partea meridională a Moldovei.

Palisada a fost ridicată pe marginea înălțimii și o înconjura din toate părțile. Ea a fost construită dintr-un pămînt de culoare neagră sau brună, adus din lunca Siretului sau din regiunea bălților. Marginile palisadei au fost întărite cu bîrne groase, înfipte adînc în pămînt. Grosimea ei era de 4,50 m, formîndu-se

astfel un zid de pămînt şi lemn destul de puternic şi care putea să îndeplinească în condiţii cît se poate de bune apărarea cetăţuii. Deoarece în regiune nu există piatră, dacii de aici n-au putut înălţa ziduri de apărare şi au fost nevoiţi să se mulţumească numai cu construcţia unei palisade. Această întăritură datează din cea de a doua etapă de locuire dacică, atunci cînd înălţimea Tirighina a fost transformată în cetăţuie.

Un element care apropie cetăţuia de cetăţile dacice clasice este sanctuarul din interiorul aşezării. Sanctuarul, tot din lipsă de piatră, a fost construit aici din şase tamburi de lemn, cu dimensiuni ce variază între 30 şi 50 cm, în diametru. Cei şase tamburi sînt dispuşi pe două aliniamente, a căror imprimare, după incendiul cetăţuii, a rămas adîncită în suprafaţa de pămînt galben a nivelului antic. Orientarea aliniamentelor era nord-vest—sud-est.

Ca peste tot în aşezările dacice, şi aici locuinţele sînt construite din bîrne, cu pereţi de nuiele şi lut care, în urma unui incendiu, a devenit un chirpic roşu şi destul de tare. În vechiul nivel s-a aflat şi un bordei, pe cînd în nivelul superior, locuinţele sînt numai de suprafaţă. În interiorul locuinţelor se găsesc vetre de foc, de formă eliptică sau rotundă. Din cîteva fragmente de ţigle greceşti, aflate pe Tirighina, putem deduce că unele locuinţe erau acoperite cu asemenea material, ceea ce este un element nou pentru cetăţile dacice din Moldova, dar cunoscut la cetăţile dacice din Transilvania. Deoarece peste nivelul dacic s-au suprapus nivelele romane, nu se pot deschide suprafeţe mai mari pentru cercetarea acestor locuinţe. În momentul de faţă nu sîntem încă în măsură să facem aprecieri cu privire la planul, mărimea şi orientarea acestor edificii. În preajma locuinţelor se găsesc gropi în formă de pîlnie, probabil pentru provizii.

Materialul arheologic, recoltat aici, este constituit înainte de toate din ceramică dacică, aflată în mari cantităţi, atît în nivelul dacic, cît şi în pămîntul de nivelare romană, scos tot din nivelul stratului inferior. Între vasele lucrate cu mîna, remarcăm numeroasele fragmente de ceşti dacice (o ceaşcă dacică, de o formă cu totul aparte, a fost găsită întreagă), diferite forme de oale, borcane şi vase mari de provizii. Ornamentele vaselor constau în brîul în relief şi alveolat, butoni crestaţi şi incizia în formă de linie dreaptă sau linii vălurite. Ceramica lucrată la roată este, în general, de culoare cenuşie şi, mai rar, roşie. Din punct de vedere al formei, se remarcă fructierele, cănile cu o toartă, diferite oale cu profil înalt, strecurătorile şi altele. Decorul lor constă în linii lustruite şi, mai rar, în linii incizate. Au fost descoperite

şi fragmente de vase mari, de provizii (chiupuri), cu pereţii groşi şi de culoare roşie, în genul celor din cetăţile dacice din Transilvania. Nu lipseşte nici ceramica din pastă brună, între care se remarcă o frumoasă fructieră cu profilul destul de elegant. S-au mai găsit şi fragmente de vase de culoare brună, cu pictură roşie sau albă.

Spre deosebire de descoperirile din celelalte cetăţi dacice din Moldova, ceramica de import este aici mult mai numeroasă şi mult mai variată. Menţionăm cupele de tip italic, diferite vase sau boluri cu decor în relief şi, în special, amforele din sec. I î.e.n. — I e.n. Se cunosc şi fragmente de vase de imitaţie, printre care o bucată dintr-un vas al cărui decor în relief aminteşte cupele din insula Delos.

Multe fragmente din obiectele de metal dovedesc că importarea vaselor de bronz sau a altor obiecte a fost destul de intensă în acest important centru dacic de la nordul Dunării de jos.

Circulaţia monetară şi, în special, folosirea monedelor greceşti şi romane de către dacii de la Barboşi, sînt mult mai bogate decît în celelalte cetăţi dacice din Moldova. Negustorii greci şi romani se pare că au vizitat destul de des aşezarea dacică de la Barboşi. În nivelul dacic au fost găsite monede emise de cetăţi greceşti din Dobrogea, cum ar fi Histria (sec. II—I î.e.n.) şi Tomis (sec. I î.e.n. — I e.n.), dar şi monede din cetăţi greceşti mai îndepărtate, cum este Maronea, din sudul Traciei (sec. II—I î.e.n.), precum şi denari republicani romani (sec. I î.e.n.). Însă cele mai multe monede datează de la sfîrşitul sec. I î.e.n. şi sec. I e.n., cum sînt emisiunile lui Agrippa (anul 27 î.e.n.), Augustus (30 î.e.n. — 14 e.n.), Tiberius (14 — 3 î.e.n.), Claudius (41—54 e.n.), ca să se încheie cu două emisiuni de la împăratul Nero (54—68 e.n.).

Aşadar, aşezarea fortificată de la Barboşi, prin funcţia ei, ca şi prin felul fortificaţiei şi caracteristicile materialului arheologic descoperit, prezintă aspectele definitorii ale unei cetăţui dacice. Aşezarea civilă daco-getică iniţială, distrusă de un incendiu, este întărită printr-o palisadă puternică, devenind un important centru militar şi economic în partea de sud a Moldovei, tocmai pe drumul de pe cursul Siretului şi pe unde se făcea legătura cu regiunea din sudul Dunării de jos şi cu lumea romană. Nu avem încă elemente suficiente pentru a cunoaşte cînd a sfîrşit prima fază a aşezării şi cînd putem data întemeierea cetăţuii dacice. Nivelul vechi însă nu pare a fi cu mult anterior sec. I î.e.n. şi în acest sens pledează atît materialul arheologic, cît şi cel numismatic. Sfîrşitul cetăţuii, adică a celui de al doilea nivel dacic, s-a

datorat tot unui incendiu, iar cele două ultime emisiuni monetare, din timpul împăratului Nero, ar putea arăta că în anii acestui împărat se termină şi vieţuirea dacică pe Tirighina de la Barboşi.

CONCLUZII ISTORICE GENERALE

Înainte de a încheia expunerea noastră, încercăm să ne oprim mai îndelung asupra rolului pe care l-au avut aceste cetăţi şi cetăţui dacice din sec. I î.e.n. — I e.n. de pe teritoriul Moldovei.

Vom admite că aceste fortificaţii naturale, pe locuri înalte, întărite apoi cu ziduri şi palisade, sînt adevărate *óre enteteichisména* („munţi întăriţi cu ziduri"), despre care vorbeşte istoricul Dio Cassius. Deşi istoricul grec din sec. II—III se referă la cetăţile dacice din Transilvania, expresia de „munţi întăriţi cu ziduri" se poate aplica şi la cetăţile şi cetăţuile dacice din Moldova, cu excepţia celei de la Barboşi. Deci, în primul rînd aceste înălţimi fortificate din Moldova, ca şi aşezările traco-getice întărite, anterioare acestora cum sînt cele de la Stînceşti-Botoşani (sec. VI—III î.e.n.), Cotnari (sec. V—III î.e.n.) şi Moşna (sec. IV—III î.e.n.), au fost locuri de refugiu, unde se putea adăposti populaţia în momente de grea încercare. În afara spaţiului cetăţilor au fost descoperite, întotdeauna, aşezările civile, cazul cel mai ilustrativ este aşezarea Poiana de la Tiseşti, care nu este altceva decît cartierul civil-gospodăresc, din afara cetăţuii de pe Titelca. Aceeaşi situaţie s-a întîlnit şi la Barboşi, unde urmele aşezării civile dacice sînt destul de numeroase în afara cetăţuii. Nici cetăţile Bîtca Doamnei şi Cozla nu sînt lipsite, în preajma lor, de urmele unor aşezări civile. În cazul acesta, înălţimea fortificată îndeplinea rolul unei *acropolis*, în terminologie greacă, sau *arx*, în cea romană.

Cetăţile şi cetăţuile dacice din Moldova, datorită funcţiei lor de locuri de refugiu, devin cu timpul reşedinţele unor conducători şi în cazul acesta ele pot fi considerate ca centre militare şi puncte de sprijin şi de apărare în momentul unui eventual război. Unele deveneau centre politice, unde putea să se aşeze conducătorul mai multor triburi daco-getice de la răsărit de Carpaţi. În cazul acesta, o anumită cetate dacică putea să îndeplinească rolul de centru militar, politic şi administrativ al unei întinse regiuni. Ca locuri întărite pe văile de acces înspre trecătorile Carpaţilor, cetăţile dacice din Moldova puteau să asigure apărarea şi suprave-

gherea arterelor de comunicaţie spre Transilvania. Astfel, de pe cetăţuia de pe Titelca se putea ţine sub observaţie valea Trotuşului cu drumurile ce duceau spre trecătorile Oituzului, Uzului şi Ghimeşului, iar Bîtca Doamnei şi Cozla opreau accesul spre pasul Bicazului, precum şi pătrunderea pe cursul superior al Bistriţei, înspre trecătoarea Rodnei. Cît priveşte cetăţuia de la Barboşi, este evident că ea stătea în calea unor eventuale pătrunderi, de la sud de Dunăre înspre valea Siretului, zonă prin care trecea artera de comunicaţie cea mai folosită în Moldova antică. Din centrul de la Barboşi se organizau expediţiile dacice de jaf la sud de Dunăre, la începutul sec. I e.n. atacuri despre care vorbeşte poetul Ovidiu.

A fost posibil ca unele din aceste cetăţi dacice să fi devenit şi centre ale vieţii culturale, spirituale. Sanctuarele aflate pe Bîtca Doamnei şi pe înălţimea Tirighina de la Barboşi ne lasă să bănuim că aceste două locuri au putut fi şi centre religioase ale dacilor de la răsărit de Carpaţi.

Uneltele descoperite în aceste cetăţi, urmele de metalurgie şi cuptorul de ars ceramică sînt dovezi că cetăţile dacice erau în acelaşi timp şi mici centre meşteşugăreşti, unde existau ateliere pentru prelucrarea metalelor, ateliere de dulgherie, de olărie şi tot aici putem presupune existenţa unor meşteri pietrari. Şi acestea dovedesc că cetăţile dacice din Moldova au depăşit nivelul aşezărilor rurale, dar totuşi nu au atins încă treapta unei vieţi urbane şi deci se găsesc abia în faza de trecere de la sat la oraş. Însă cu toate acestea, cetăţile de pe Bîtca Doamnei, Cozla şi Titelca rămîn mai mult ca importante centre militare, decît centre economice. În orice caz, aceste cetăţi nu ating importanţa economică a aşezărilor daco-getice de la Poiana (judeţul Galaţi) şi Bradu (judeţul Neamţ), amîndouă pe valea Siretului. Excepţie face numai cetăţuia şi aşezarea civilă de la Barboşi, care poate fi considerată ca un important centru meşteşugăresc şi negustoresc şi care, din acest punct de vedere, poate sta alături de aşezările de la Poiana şi Bradu.

O altă problemă care se pune în legătură cu cetăţile dacice din Moldova este cea a fortificării cu ziduri de piatră. S-a văzut că zidurile de apărare ale cetăţii de pe Bîtca Doamnei se deosebesc de zidul cetăţilor din Transilvania. Tehnica zidului de pe Bîtca Doamnei aminteşte întrucîtva de zidurile unor *oppida* celtice, deşi în cazul nostru nu este propriu-zis un *murus gallicus*. Dar o asemenea tehnică, destul de simplă de altfel, s-a constatat în numeroase cazuri şi la zidurile oraşelor greceşti de pe coastele de nord şi de vest ale Mării Negre — caracteristice pentru

epoca elenistică — şi credem că aici trebuie să vedem şi originea zidului cu *emplecton* de pe Bîtca Doamnei. Întărirea cetăţuilor cu ziduri de piatră a fost cunoscută şi geţilor din Dobrogea şi imediat peste Dunăre, la Orlovka-Cartal, în faţa Isaccei, care probabil că au transmis-o şi daco-geţilor din Moldova, în cazul că nu au primit-o direct de la grecii de pe coastele Pontului Euxin (Marea Neagră). Nu este însă mai puţin adevărat că ziduri lucrate într-o tehnică destul de apropiată au fost descoperite şi la unele cetăţi dacice din Transilvania, cum este Piatra Roşie, Blidaru şi Covasna.

Se pune adeseori problema — firească, desigur, — privind denumirile aşezărilor dacice din Moldova. Singurul izvor care ne oferă numele mai multor localităţi dacice din Moldova rămîne lucrarea geografului Claudiu Ptolomeu, care a trăit în secolul al II-lea e.n. După indicaţiile acestuia, s-a încercat să se identifice *Dinogetia* cu aşezarea daco-romană de la Barboşi (jud. Galaţi), *Piroboridava* cu aşezarea de la Poiana (jud. Galaţi), *Tamasidava* cu cea de la Bradu (jud. Neamţ), *Petrodava* cu cetăţile dacice de la Piatra-Neamţ (Bîtca Doamnei şi Cozla), iar *Utidava* cu cetăţuia de la Tiseşti — Tîrgu-Ocna (jud. Bacău). Însă argumente solide pentru o atare localizare nu s-au putut încă aduce, aşa încît ea rămîne deocamdată ipotetică.

Începutul cetăţilor de pe Bîtca Doamnei şi Cozla, aşa cum dovedeşte materialul arheologic, datează cel mult din a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n. Şi astfel, am putea admite ca întemeierea acestor aşezări fortificate să fie pusă în legătură cu pătrunderea şi stabilirea în Moldova a bastarnilor (populaţie de origine nord-est germanică) care ajung pînă la răsărit de Siret, ori poate, după cum a sugerat recent acad. C. Daicoviciu, cu pericolul neamurilor iraniene ale sarmaţilor. Putem considera că cetăţile dacice de la Piatra-Neamţ au fost adevărate obstacole împotriva înaintării bastarnilor şi a altor neamuri înspre Transilvania. S-ar putea ca tot datorită pericolului bastarnic să se fi întărit cu valuri de pămînt şi şanţuri aşezările daco-getice de la Poiana şi Bradu. În ceea ce priveşte încetarea de-a mai exista a cetăţilor dacice se poate acum preciza că cetăţuia de la Barboşi a sfîrşit înaintea celorlalte, probabil prin anii 62—66, cînd ştim că Tiv. Plautius Silvanus Aelianus, guvernatorul provinciei Moesia, mută forţat pe teritoriul roman 100.000 de oameni de la nord de Dunăre. Sfîrşitul celorlalte cetăţi, care se găseau departe de Dunăre, ca Bîtca Doamnei, Cozla şi Titelca, are loc mai tîrziu, probabil în urma celui de al doilea război dacic (anii 105—106), cînd toată ţara regelui Decebal a fost cucerită şi transformată

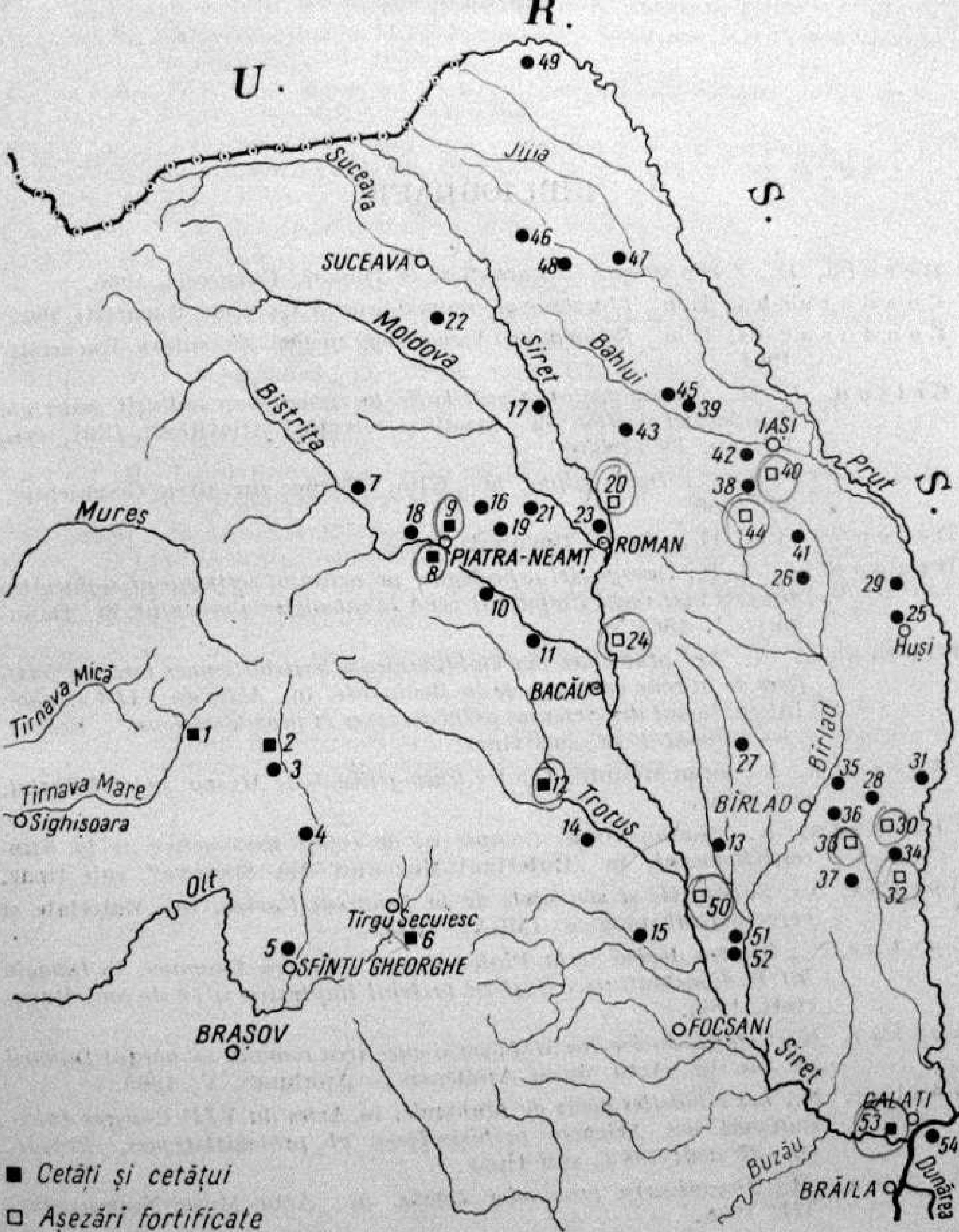
în provincie romană de către împăratul Traian. O fortificație de pămînt, de formă dreptunghiulară, pe înălțimea Troian, la numai 2—3 km spre nord de Bîtca Doamnei, și care ni se pare a fi un *castellum roman*, cu funcție de scurtă durată, ar putea proba o eventuală pătrundere a romanilor, în timpul războaielor dacice, pînă la cetățile de pe valea Bistriței.

Dacii de la răsărit de Carpați, după întemeierea provinciei romane Dacia, puși sub un sever control din partea romanilor, nu-și vor mai putea fortifica teritoriile cu cetăți de felul celor de pe Bîtca Doamnei sau Cozla, luînd astfel o dezvoltare din ce în ce mai mare așezările deschise de pe terasele văilor, cum sînt cele din apropiere, de la Dărmănești și Lutărie, nu departe de fostele cetăți, ale căror ruine mai aminteau totuși de gloria trecută.

CETĂȚI ȘI AȘEZĂRI

din partea de răsărit a Daciei în sec. I î.e.n. — II e.n. (după Zaharia N., M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia)

1 Zetea
2 Jigodin
3 Sîncrăieni
4 Tușnad
5 Sfîntu Gheorghe
6 Covasna
7 Hangu
8 Piatra-Neamț—Bîtca Doamnei
9 Piatra-Neamț—Cozla
10 Calu
11 Bălanu
12 Tîrgu-Ocna—Tisești—Titelca
13 Cosițeni
14 Livada
15 Satu Nou
16 Șerbești
17 Valea Seacă
18 Viișoara
19 Vlădiceni
20 Butea
21 Horniceni
22 Preutești
23 Tămășeni
24 Bradu
25 Arsura
26 Dănești
27 Strîmba
28 Dodești
29 Ghermănești
30 Bîrlălești
31 Horniceni
32 Igești
33 Lupești
34 Mălușteni
35 Stoișești
36 Țifu
37 23 August—Florinta
38 Banu
39 Belcești
40 Ciurbești
41 Ciurea
42 Cogeasca Veche
43 Găureana
44 Gogoșești
45 Spinoasa
46 Cătămărești
47 Răchiți
48 Rediu
49 Horodiștea
50 Poiana—Tecuci
51 Brănești
52 Tecuci
53 Barboși
54 Dinogetia-Garvăn

U.
R.
S.
S.
Suceava
Jijia
SUCEAVA
Moldova
Siret
Bahlui
Bistrita
IAȘI
Prut
Mureș
ROMAN
PIATRA-NEAMȚ
Huși
BACĂU
Tîrnava Mică
Tîrnava Mare
Sighișoara
Bîrlad
BÎRLAD
Trotuș
Olt
Tîrgu Secuiesc
SFÎNTU GHEORGHE
BRAȘOV
FOCȘANI
Siret
GALAȚI
Buzău
BRĂILA
Dunărea
Cetăți și cetățui
Așezări fortificate
Așezări deschise
Localități moderne

BIBLIOGRAFIE

Berciu, D., *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966.

Condurachi, Em., *L'archéologie roumaine au XX-e siècle*, București, 1963.

Condurachi, Em., *Roumanian Archaeology in the 20th century*, București, 1964.

Crișan, I. H., *Ceașca dacică. Contribuție la cunoașterea culturii materiale și a istoriei dacilor*, în „Studii și cercetări științifice", Cluj, seria III, an. IV (1955).

Daicoviciu, C., *Dacia capta*, în „Klio. Beiträge zur alten Geschichte", 38, 1960.

Daicoviciu, H., *Dacii*, București, 1965.

Dragomir, I. T., *Descoperiri arheologice pe actualul teritoriu al Galațiului din cele mai vechi timpuri și pînă la întemeierea orașului*, în „Danubius" I, 1967.

Florescu, A., *Les problèmes des établissements hallstattiennes tardives fortifiées de la zone orientale de la Roumanie*, în „*Actes du VII-e Congrès International des Sciences préhistoriques et protohistoriques*", *Prague, 21–27 août 1966*, sub tipar.

Florescu, A., Iorgu Melinte, *Cetatea traco-getică de la Moșna, județul Vaslui*, sub tipar.

Florescu, A., Simion Rață, *Complexul de cetăți traco-getice de la Stîncești-Boloșani*, în „Buletinul Muzeului din Suceava", sub tipar.

Gostar, N., *Săpăturile și sondajele de la Șendreni-Barboși* în „Materiale și cercetări arheologice" (MCA), VIII.

Gostar, N., *Cetatea dacică de la Piatra-Neamț – Bîtca Doamnei*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, 1965.

Gostar, N., *Cetățile dacice din Moldova și cucerirea romană la nordul Dunării de Jos*, în „Acta Musei Apulensis – Apulum", V, 1965.

Gostar, N., *Les citadelles daces de Moldavie*, în *Actes du VIIe Congrès International des Sciences préhistoriques et protohistoriques, Prague, 21–27 août 1966*, sub tipar.

Macrea, M., *Organizarea provinciei Dacia*, în „Acta Musei Napocensis", III, 1966.

Mătasă, C., *Cercetări din preistoria județului Neamț*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", XXXI, 1938.

Mitrea, B., *Descoperirile de monede romane din așezarea geto-dacă de la Poiana și importanța lor istorică*, în „Studii și cercetări de istorie veche" (SCIV), VIII, 1957.

Nestor, I., *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, extras din *22 Bericht der römisch-germenischen Kommission*, 1933.

Niţu, A., Ioana Zamoşteanu, Mihai Zamoşteanu, *Sondajele de la Piatra-Neamţ*, în „M.C.A.", VI, 1959.

Niţu A., Mihai Zamoşteanu, *Sondajul în cetăţuia dacică de la Tiseşti*, în „M.C.A.", VI, 1959.

Niţu A., Constantin Mătasă, Ioana Zamoşteanu, Mihai Zamoşteanu, *Săpăturile de la Piatra-Neamţ*, în „M.C.A.", VII, 1961.

Pârvan, V., *Getica. O protoistorie a Daciei*, Bucureşti, 1926.

Petrescu-Dimbovița, M., *Cercetările arheologice din Moldova şi principalele lor rezultate*, în „Danubius", I, 1967.

Vulpe, R., *Consideraţiuni arheologice şi istorice asupra Cetăţii de la Poiana, în Moldova de jos*, Bucureşti, 1931.

Vulpe, R., *Piroboridava*, în „Revue Archéologique", XXXIV, 2, 1931.

Vulpe, R., *Les fouilles de Calu*, în „Dacia", VII–VIII, 1937–1940.

Vulpe R., *Şantierul Poiana*, în „S.C.I.V.", III, 1952.

Vulpe, R., *La civilisation dace et ses problèmes à la lumière des dernières fouilles de Poiana au Basse-Moldavie*, în „Dacia", N.S., I, 1957.

Vulpe R., *Muntenia şi Moldova de jos în timpul lui Traian, în lumina unei noi lecturi a papirului Hunt*, în „Studii clasice", II, 1960.

Vulpe, Ecaterina, Radu Vulpe, *Les fouilles de Poiana*, în „Dacia" III–IV, 1927–1932.

Vulpe, Al., *Pholemy and the ancient Geography of Moldavia*, în „Studii clasice", VI, 1964.

Zaharia, N., M. Petrescu–Dimbovița, Emilia Zaharia, *Aşezări în Moldova din paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea în lumina cercetărilor arheologice*, sub tipar.

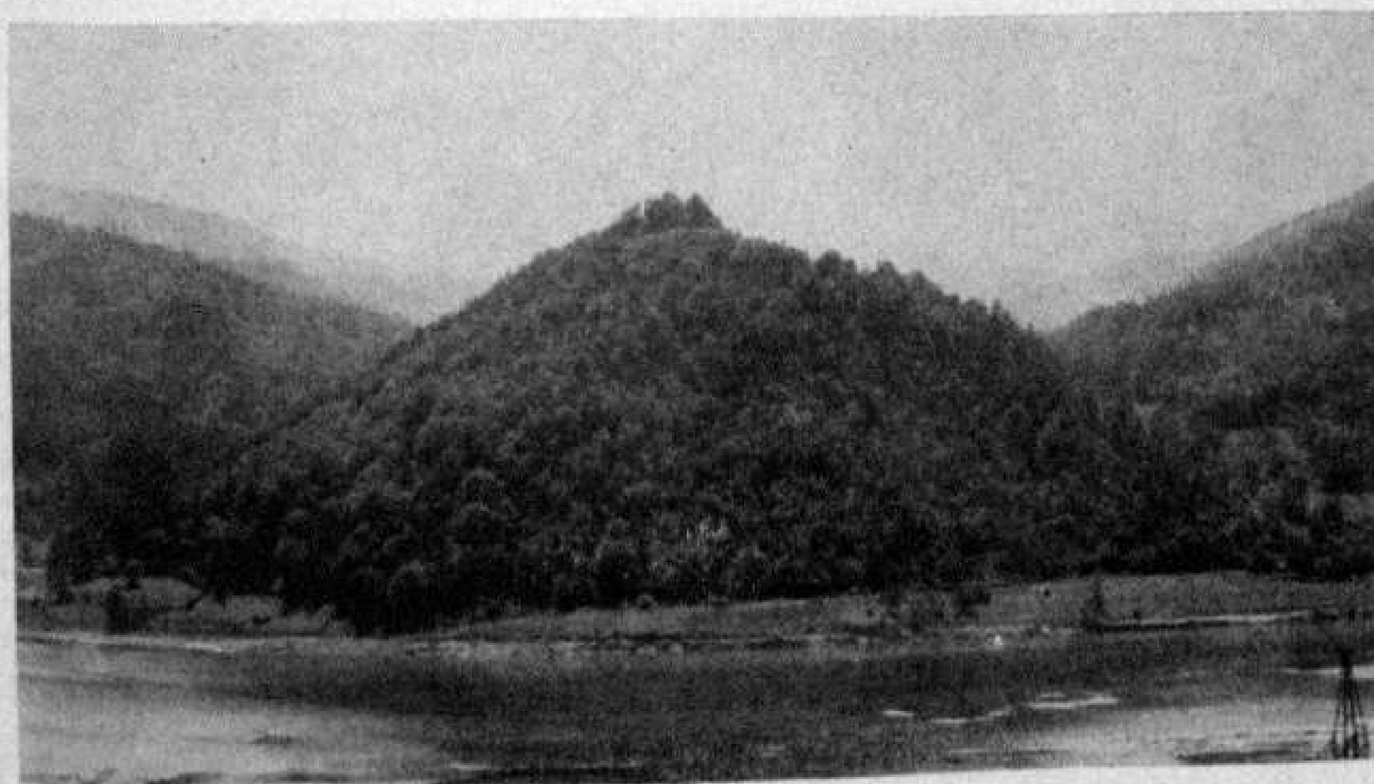
LISTA ILUSTRAȚIILOR

CUPRINS

1. Luptă între romani şi daci, la poalele unei cetăţi, în partea de răsărit a Daciei. (Scenă de pe Columna lui Traian, după desenele lui Pietro Santi Bartoli, din anul 1667)

2. Bîtca Doamnei. Vedere dinspre nord

3. Porţiune din zidul cetăţii dacice de la Bitca Doamnei.

4. Ziduri şi tamburi din sanctuarul de la Bitca Doamnei.

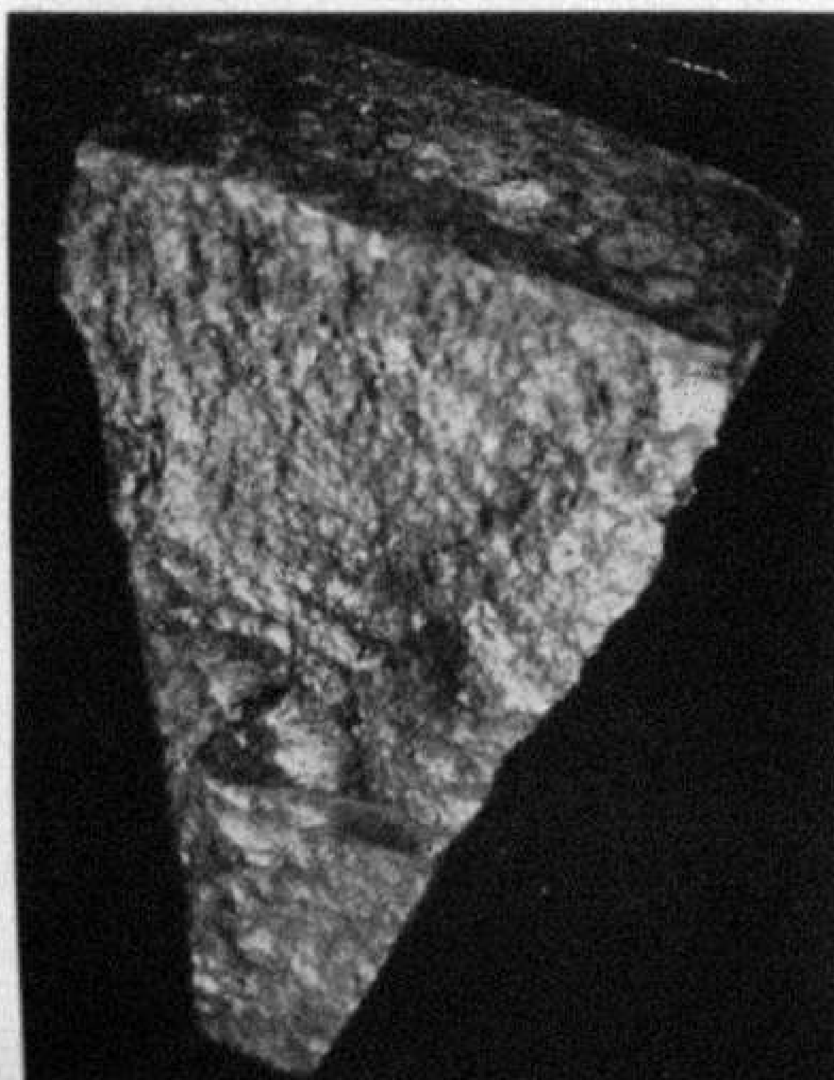

5. Bitea Doamnei: tamburi de la sanctuarul din incinta cetății.

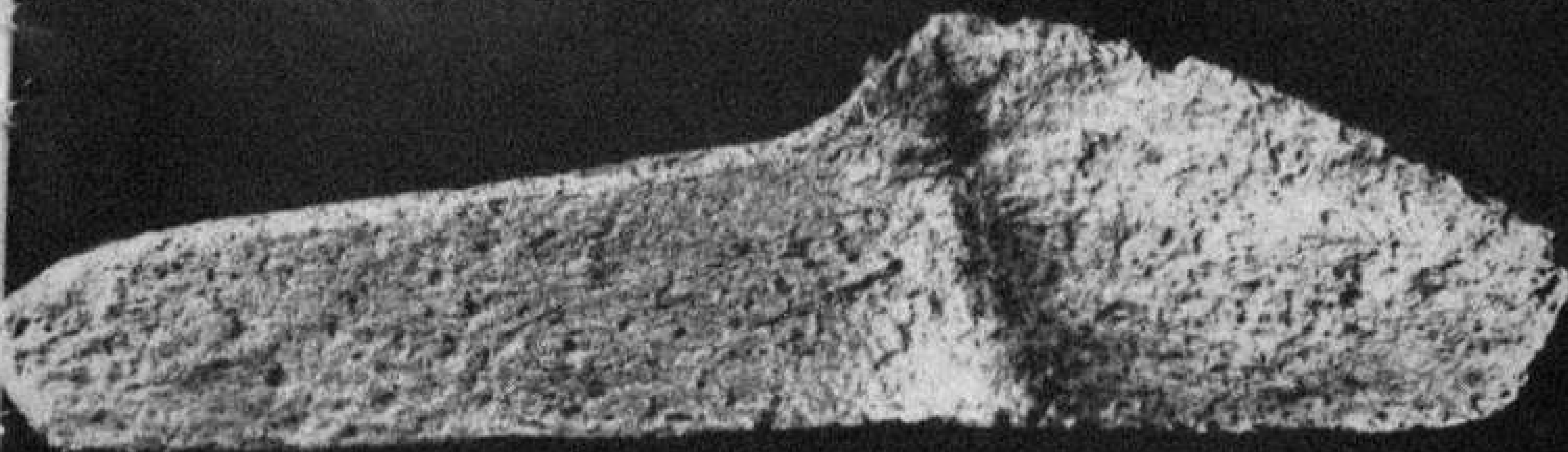

6. Tamburi de la sanctuarul din afara incintei cetății de la Bitea Doamnei.

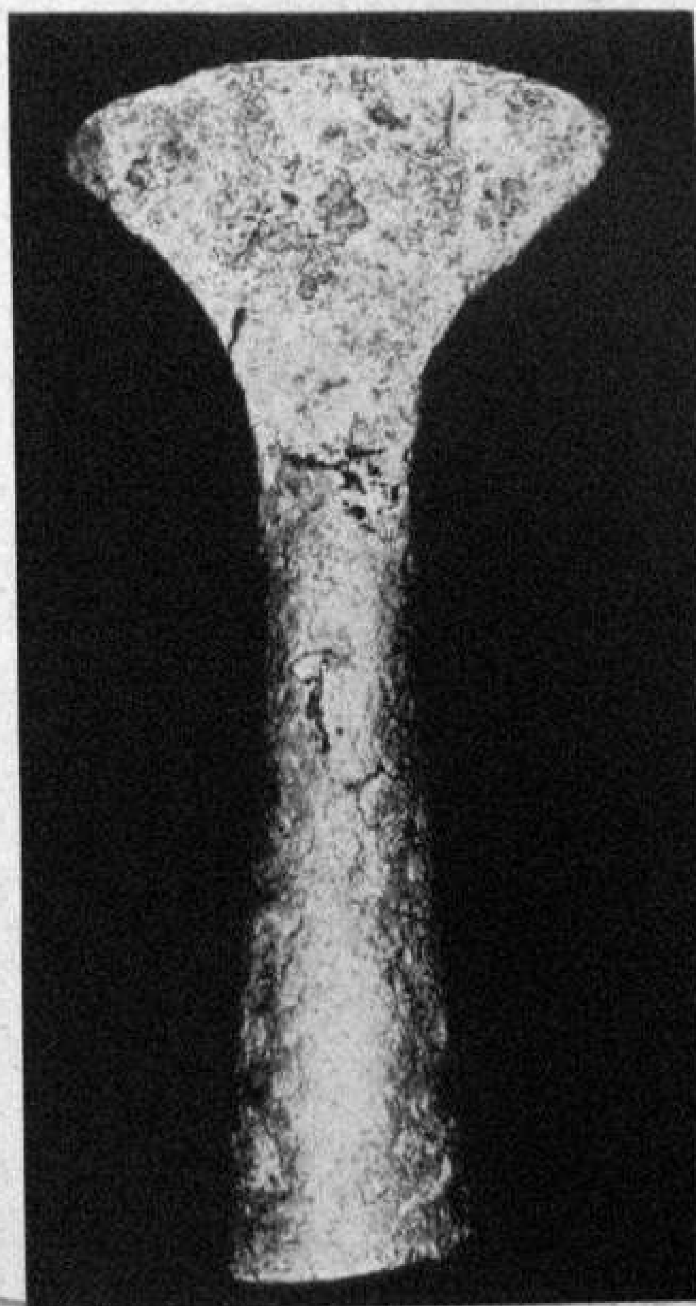
7. Rişniţă dacică. (Bitca Doamnei)

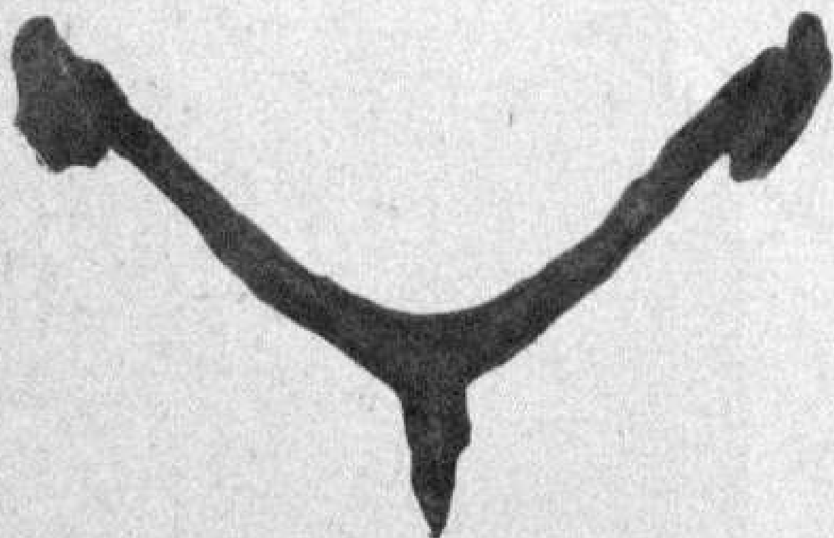
8. Nicovală dacică de fier. (Bitca Doamnei)

9–10. Unelte dacice de fier. (Bîtca Doamnei)

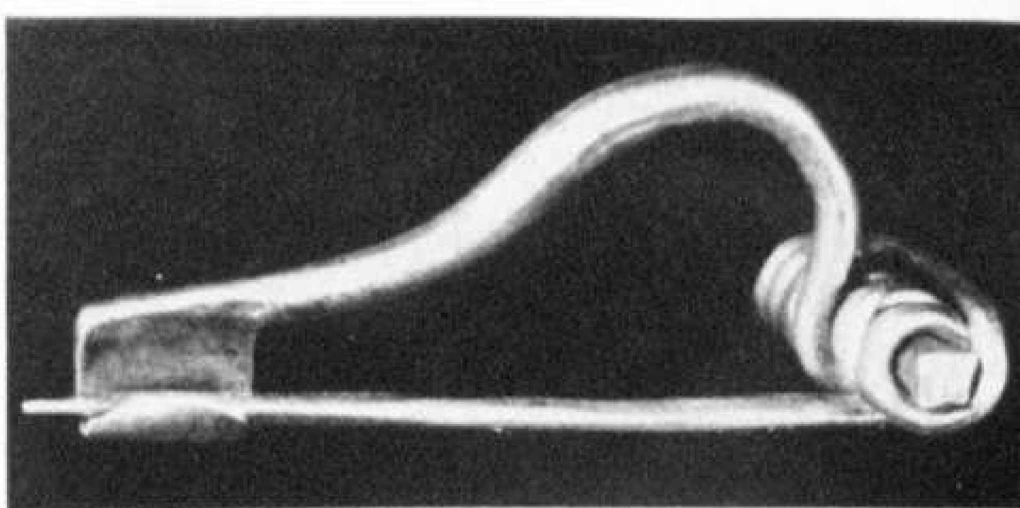
11—13. Pinten, suliță și cosor cu mîner de os dacice. (Bîtca Doamnei)

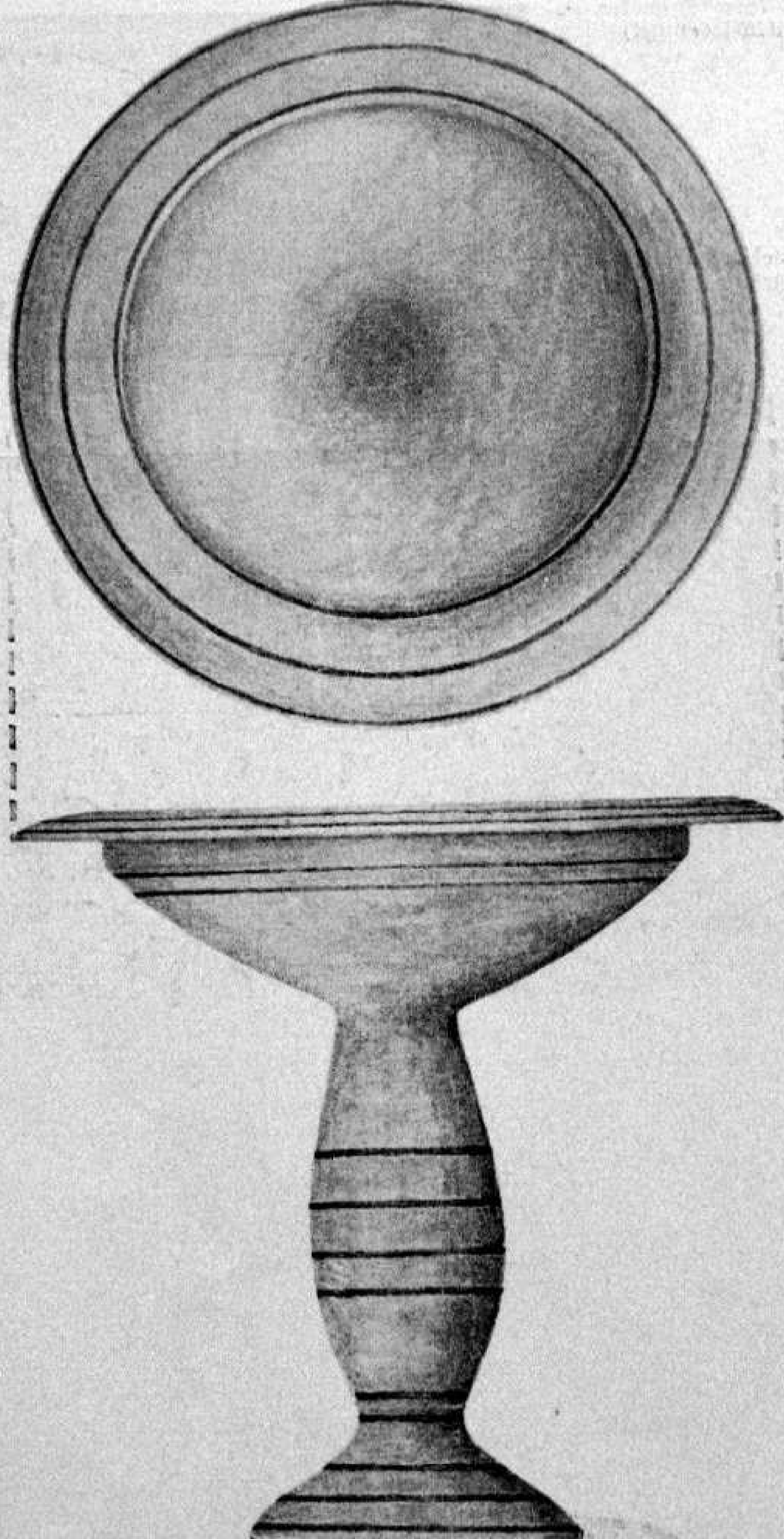

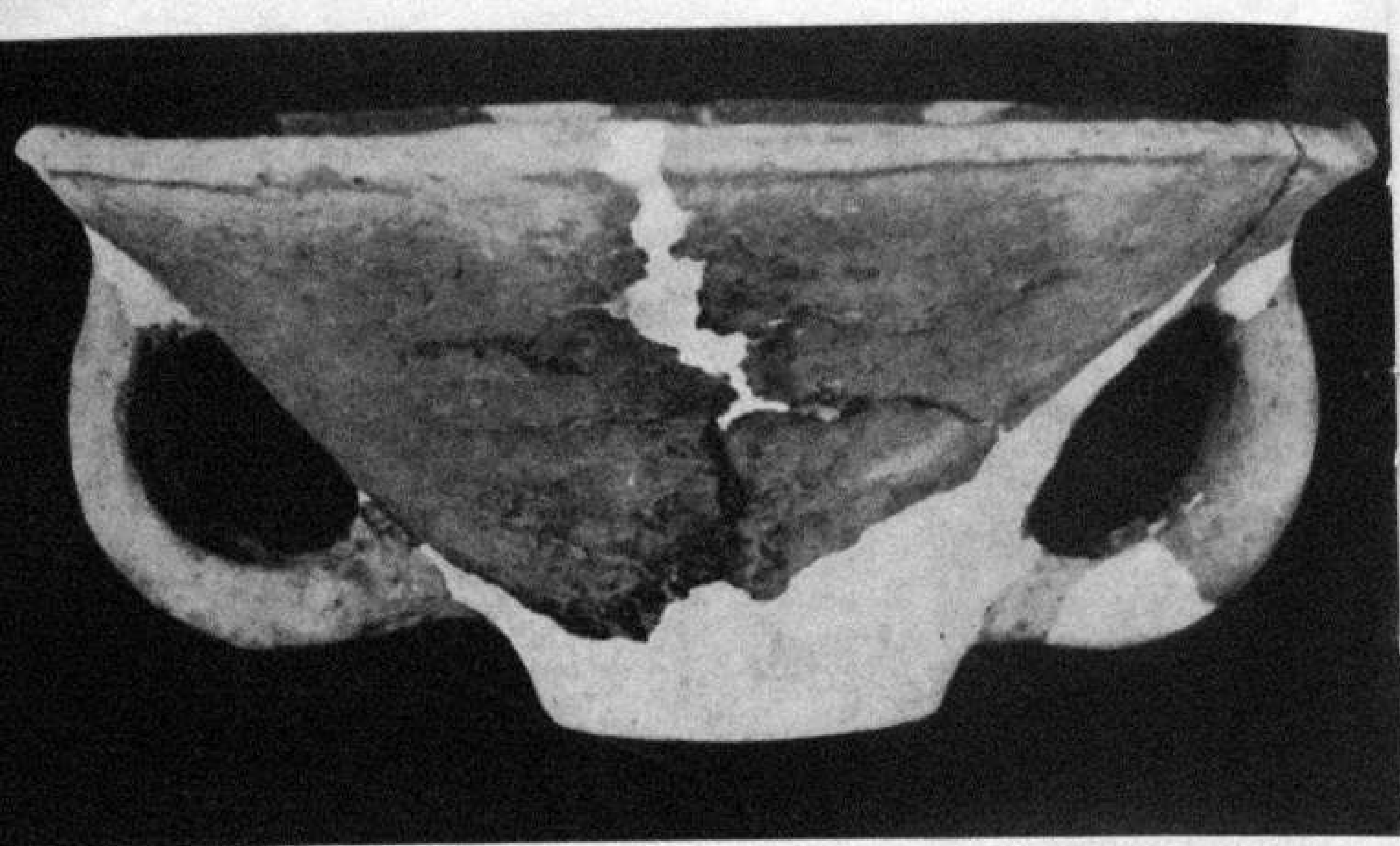
14. Fibulă (agrafă) dacică de argint. (Bîtca Doamnei)

15–16. Fructieră dacică pictată și reconstituirea ei în desen (de A. Buzilă). (Bîtca Doamnei)

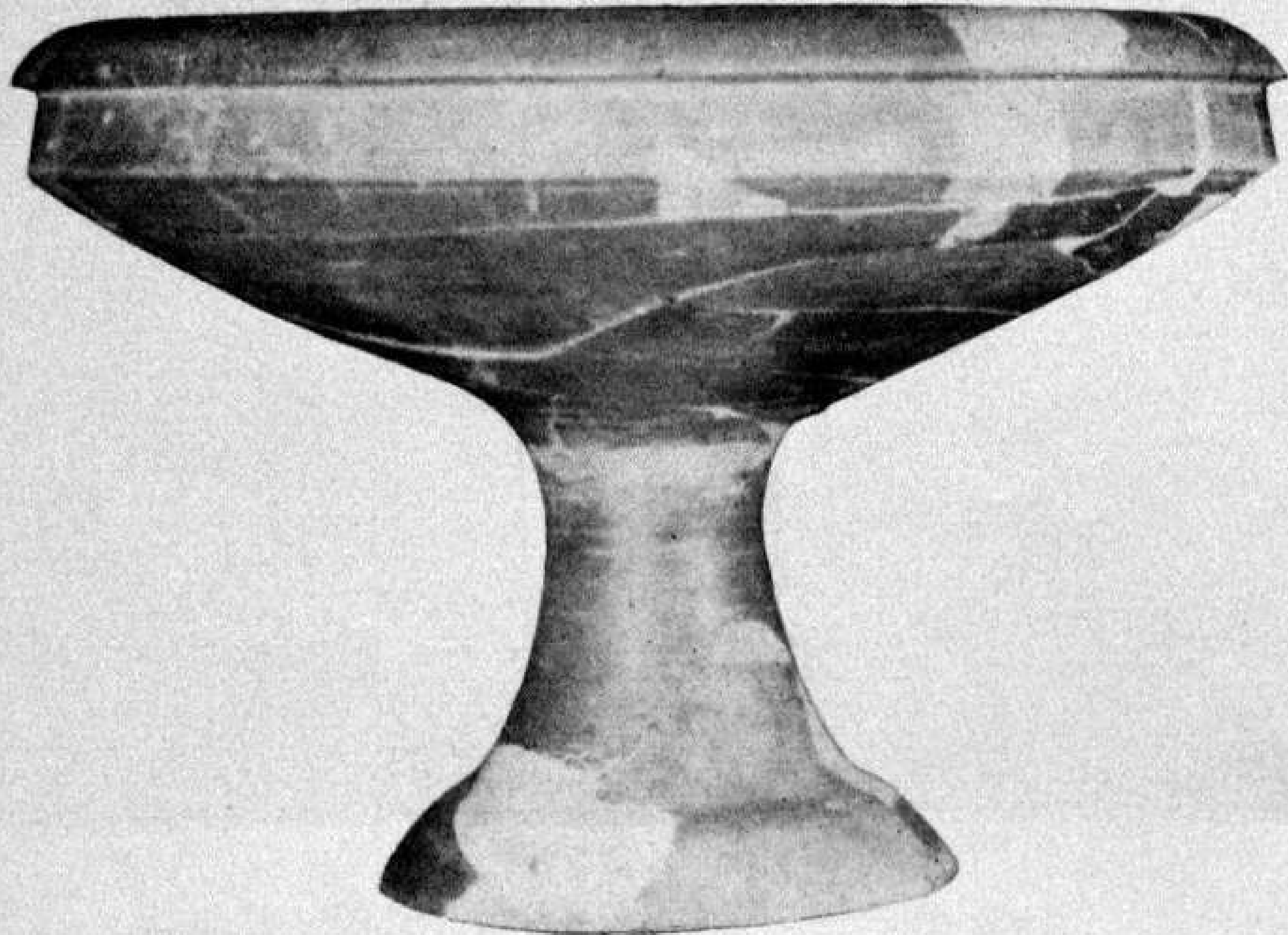

17. Vas dacic lustruit, lucrat manual, cu angobă neagră. (Bîtca Doamnei)

18–19–20. Cești dacice. (Bîtca Doamnei)

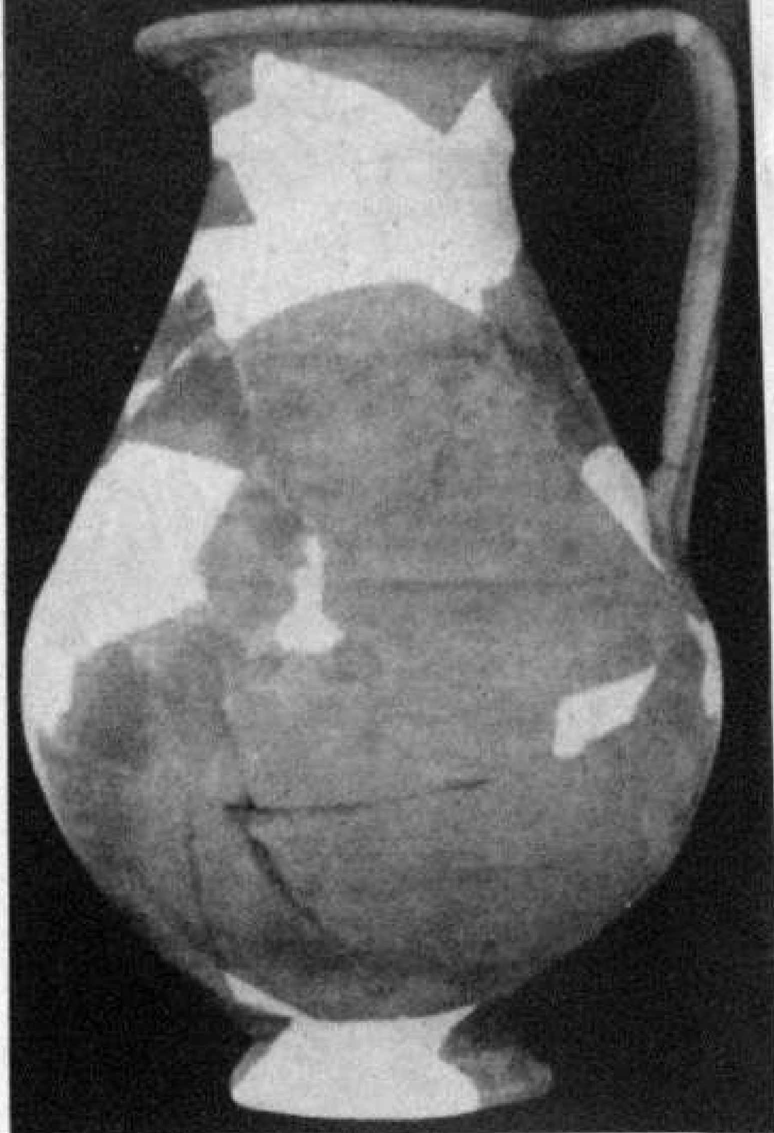

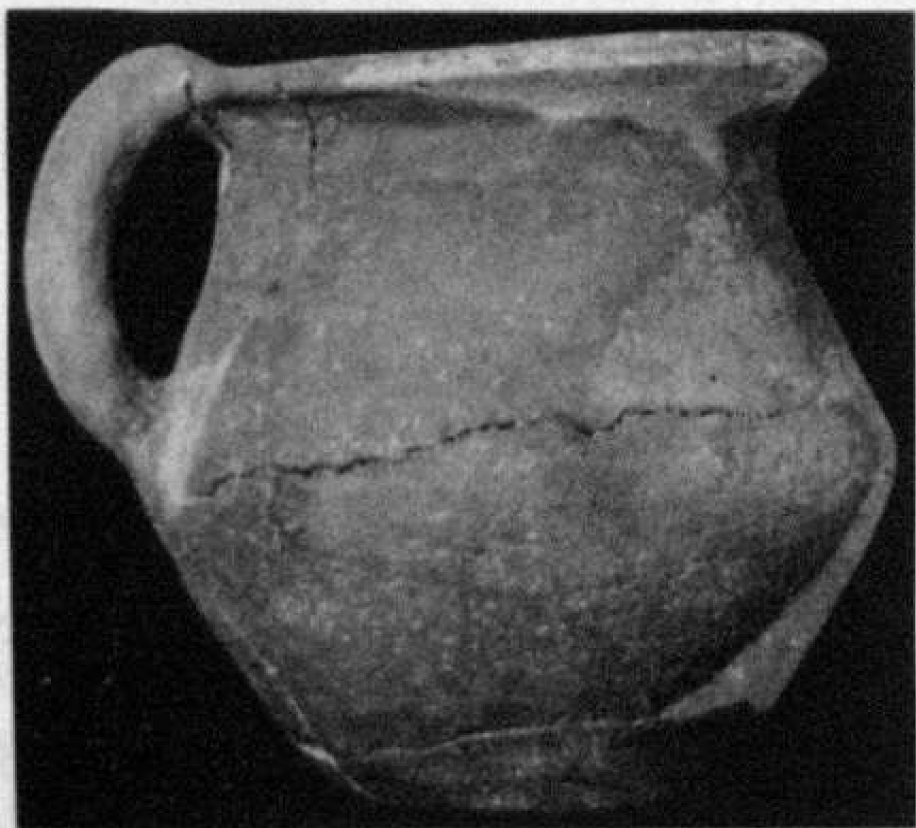

21—22—23. Fructiere dacice. (Bitca Doamnei)

24–25–26. Căni dacice.
(Bîtca Doamnei)

27. Căniță dacică, lucrată manual și lustruită. (Bitca Doamnei)

28. Monedă grecească (sec. II. i.e.n.). Avers (*a*) și revers (*b*)

29. Monedă de la împăratul Galba (68–69 e.n.). Avers (*a*) și revers (*b*).

a

b

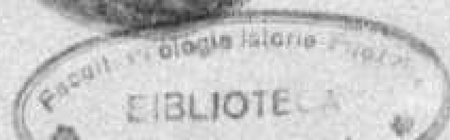

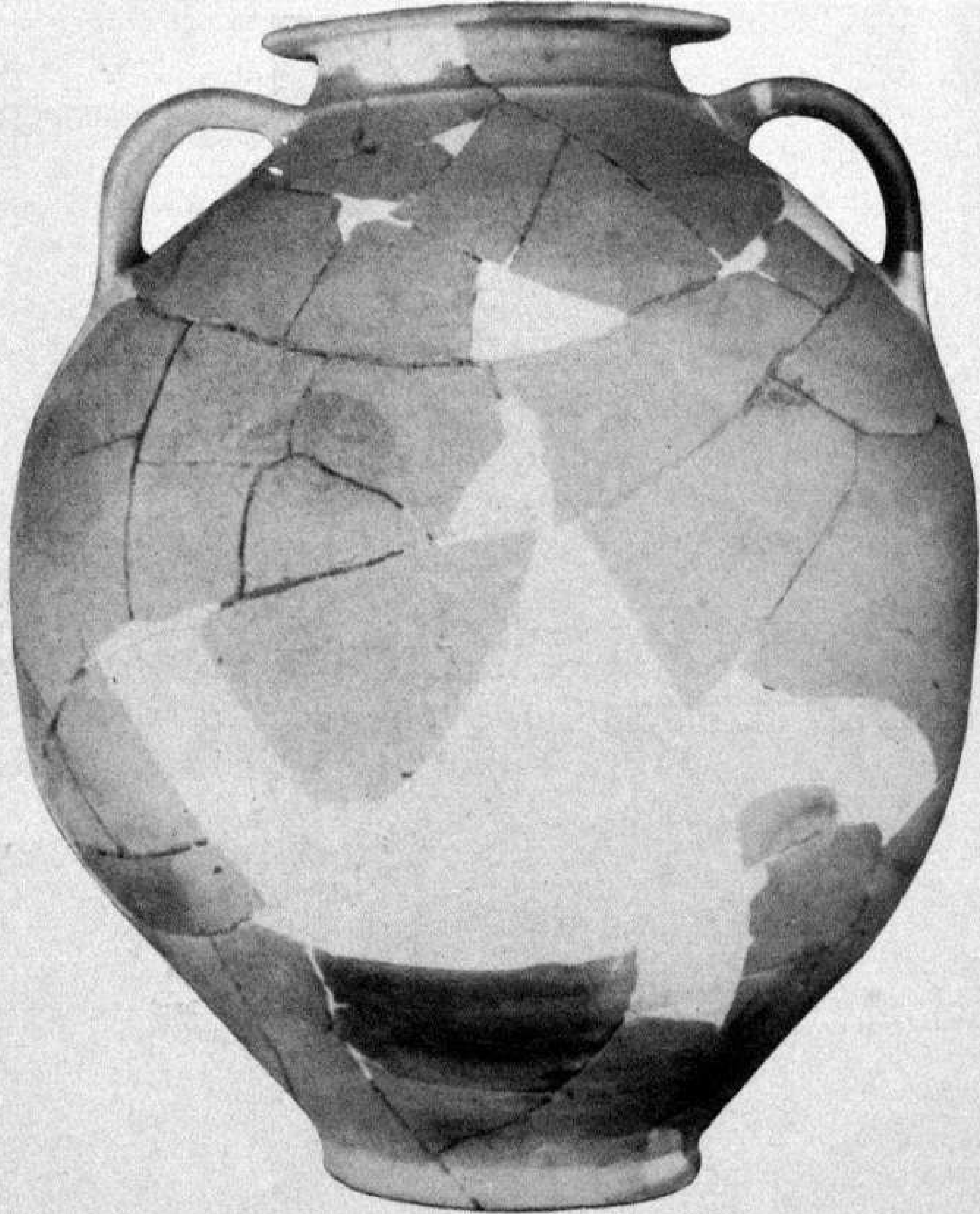
a

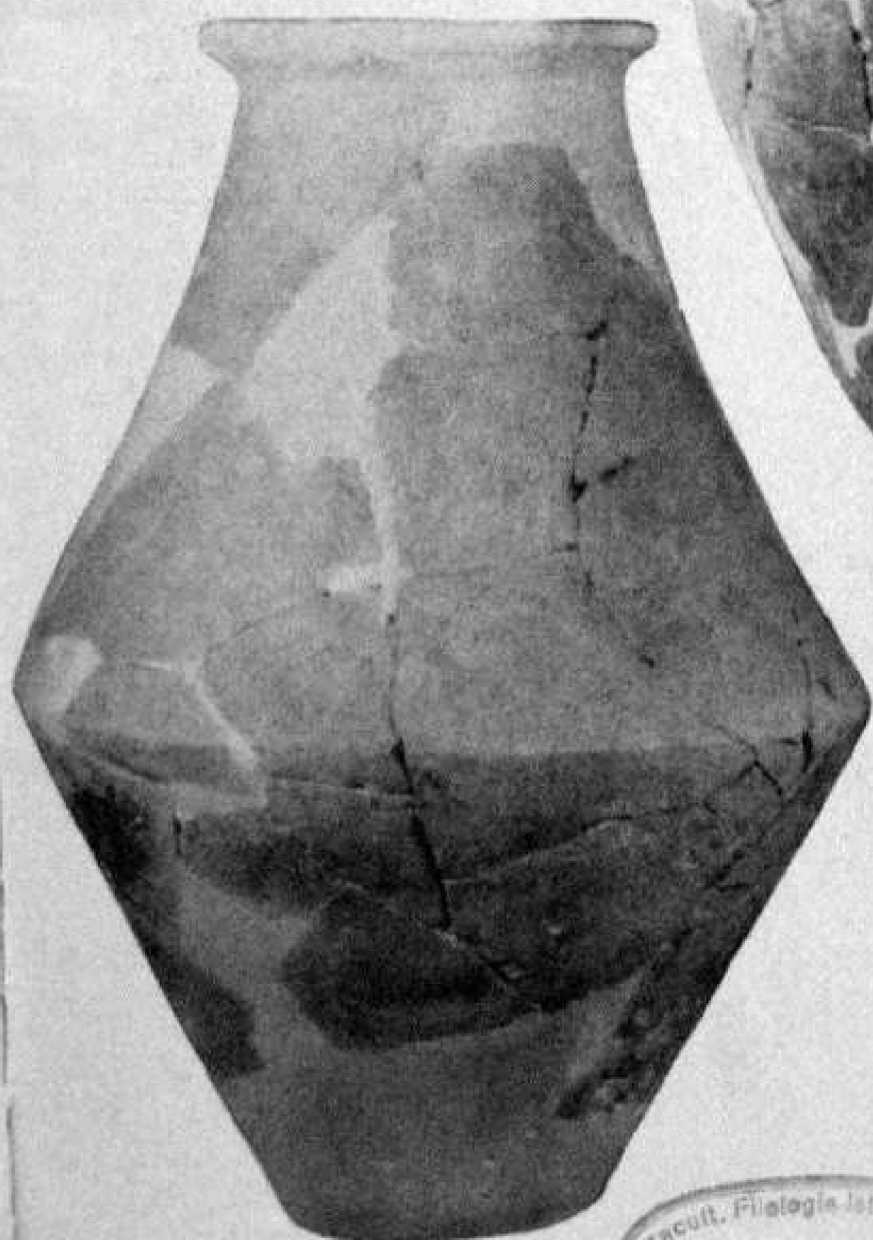
b

30. Vase dacice, mari, de provizii. (Bîtca Doamnei)

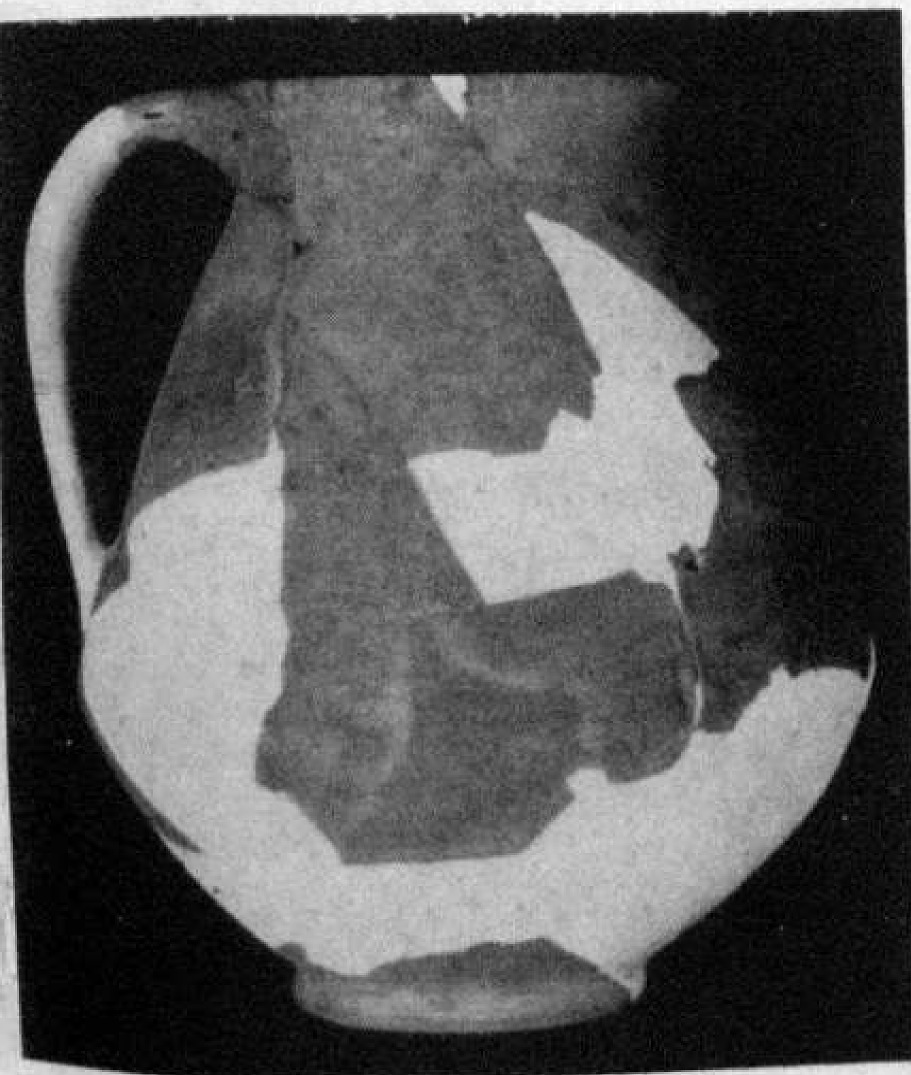
31. Vas dacic miniatural, de tip solniță. (Bitca Doamnei)

32. Vas dacic lucrat la roată. (Bitca Doamnei)

33. Ulcior pentru parfum.
(Bîtca Doamnei)

34. Vas de bronz aurit.
(Bîtca Doamnei)

35. Vas dacic de culoare cărămizie.
(Bîtca Doamnei)

36. Fructieră dacică (sec. II–III e.n.). (Așezarea dacică de la Lutărie – Piatra-Neamț)

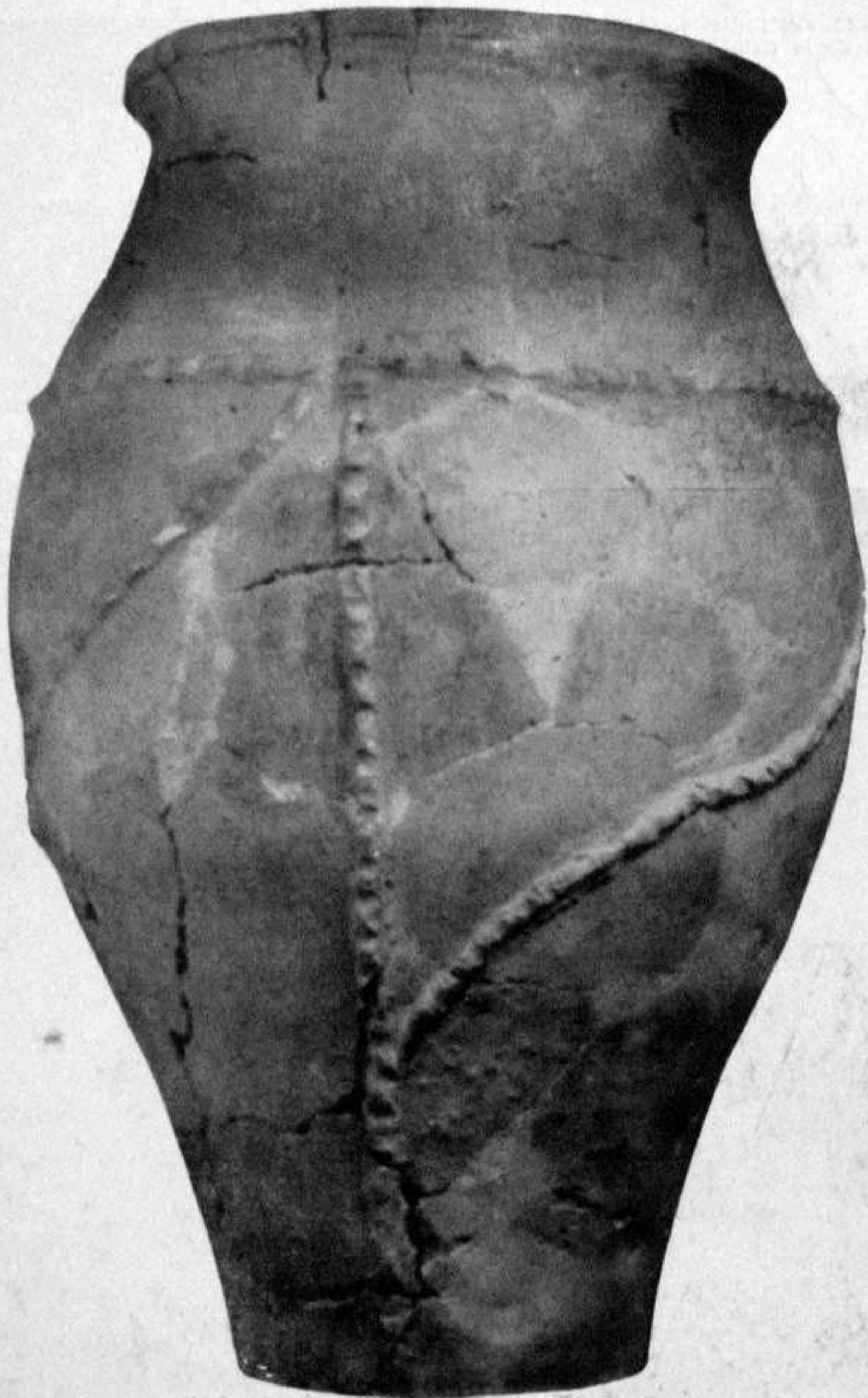
37–38. Vase mari de provizii. (Cozla)

39. Cetatea dacică de la Cozla. Vedere generală a înălţimii cu ruinele cetăţii.

40. Rîşniţă dacică. (Cozla.)

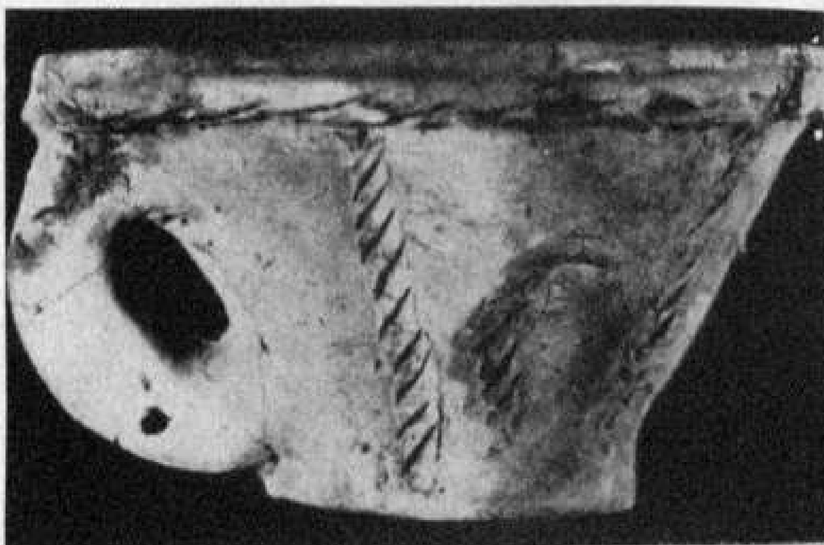

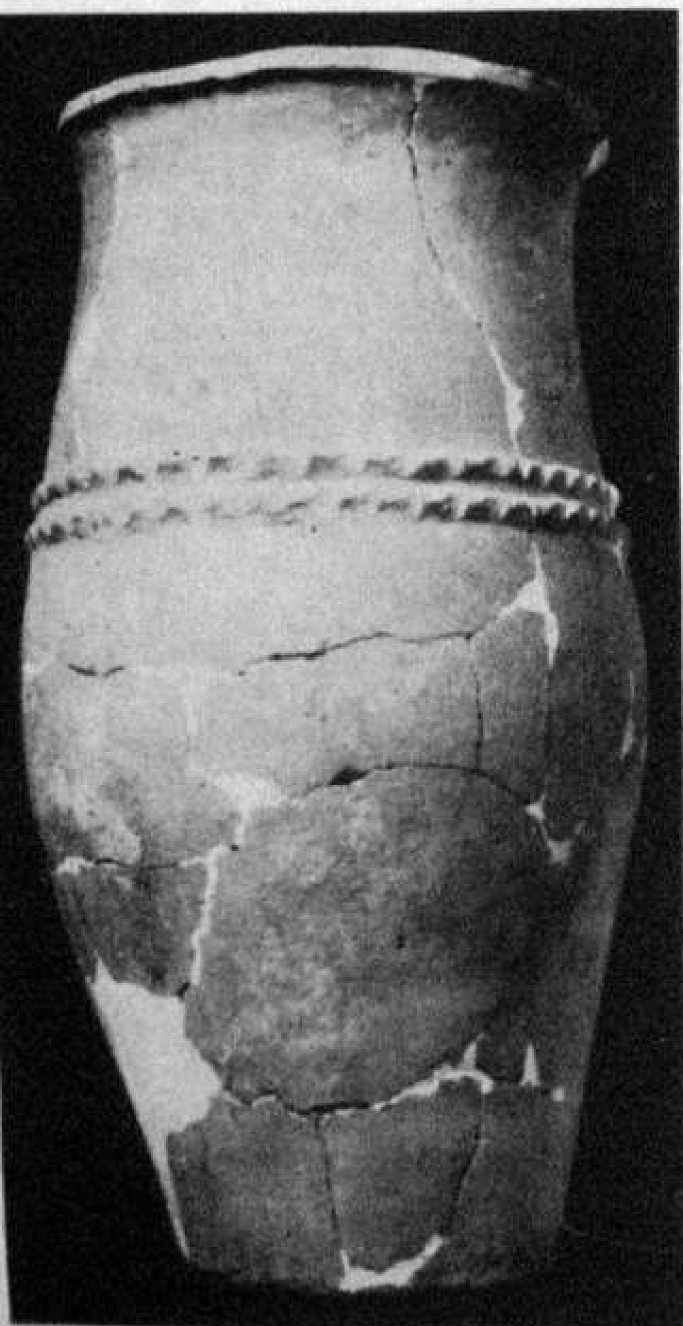

11. Vas mare de provizii. (Lutărie — Piatra-Neamț)

42—43. Ceşti dacice. (Aşezarea dacică de la Calu-Neamţ)

44. Vas mare de provizii. (Aşezarea dacică de la Dărmăneşti-Neamţ)